

Lidija Leikuma

LATGALIEŠU VALODAS MATERIĀLA ATSPOGUĻOŠANAS IESPĒJAS TULKOJOŠAJĀS TRISVALODU VĀRDNĪCĀS¹

Nav cita tāda darba, ko vairāk apdraudētu nepilnības briesmas, kā vārdnīca; tāpat nav arī tāda, kas būtu vairāk piemērots ilgstošai pilnveidošanai.

A. Rivarols (citēts pēc La-Lei 1977: 8)

Raksta mērķis — sniegt ieskatu „Lietuviešu-latviešu-latgaliešu vārdnīcas” tapšanas laboratorijā, aktualizēt realizējamajam projektam svarīgākās vārdnīcas; balstoties uz sagatavotās elektroniskās vārdnīcas un citu leksikogrāfisko avotu bāzes, raksturot latgaliešu valodas iespējas atspoguļot lietuviešu un latviešu leksēmu semantiskās atbilstes. Plašāk analizēts latgaliešu valodas materiāls, kas valodas nenoteiktā statusa un intensitātes ziņā mainīgā izmantojuma dēļ līdz šim aplūkots, normēts un kodificēts nepilnīgi, doti jauni impulsi latgaliešu valodas kopējiem. „LLL vārdnīcas” dati — bāze turpmākiem pētījumiem leksikoloģijā un leksikogrāfijā, jaunām leksikogrāfiskām izstrādēm.

POSSIBILITIES FOR PRESENTING THE LATGALIAN LANGUAGE MATERIAL IN THE TRANSLATING TRILINGUAL DICTIONARIES

The article presents the conclusions the author has come to during the implementation of the project “Development of Research Infrastructure for Education in the Humanities in Eastern Latvia, Lithuania”) the code name of which is “LLIII-207 HipiLatLit”. On the basis of 1,000,000 (one million) word usage instances of “Frequency Dictionary of the Written Sources of the Lithuanian Language” (“Dažnīnis rašytinės lietuvių kalbos žodynas” (Compiler A. Utka; http://donelaitis.vdu.lt/publikacijos/Dazninis_zodynas.pdf) an original translating dictionary containing 10,000 units has been compiled. For the most frequently used words of the base (Lithuanian) language the counterparts have been given in the two standardised variants of the Latvian language – the Latvian literary language and the Latgalian written or literary language. The ways of searching and possibilities of finding the equivalents are shown by the insight into the laboratory of creation of the electronic “Lithuanian-Latvian-Latgalian Dictionary”, focusing on the Latgalian part of the dictionary in more detail. Since a wide-scale and linguistically correct collection of the Latgalian vocabulary is still not available, in the process of the development of the dictionary it was necessary to deal with a number of theoretical and practical problems. For solving of these problems the conclusions of the Latvian (Alīse Lava, Ruta Veidmane, Liene Roze, Inta Freimane) and non-Latvian (Valery Berkov, Vladimir Dubichinski, Evalda Jakaitienė) lexicologists and lexicographers have been applied.

In the project much has been done for clearing up and specifying the semantic

¹ Raksta pamatā — starptautiskās zinātniskās konferencēs „Datorlingvistikas iespējas humanitārajās zinātnēs” (Kauņa, Vītauta Dižā universitāte, 2011. g. 11. novembrī) un „Reģionālā pievilcība un ilgtspēja globālās lokalizācijas laikmetā” (Rēzekne, Rēzeknes Augstskola, 2012. g. 9. novembrī) nolasītie referāti. Galvenās atziņas iegūtas, strādājot projektā „Humanitārās izglītības pētniecības infrastruktūras izveide Austrumlatvijā, Lietuvā” (“Development of Research Infrastructure for Education in the Humanities in Eastern Latvia, Lithuania”), kā kodēts nosaukums ir „LLIII-207 HipiLatLit”.

counterparts of the base language in accordance with the qualities of the corpus. The linguistic processing of the selected lexemes and homogeneous interpretation of the material needed multiple checking of the material as it is given in dictionaries and scrupulous comparison. The semantic structure coincides for unambiguous words, i.e. vocabulary of general use, for other cases translating and explaining equivalents have been searched for. Nowadays not everything corresponds any longer to the recordings in the earlier lexicographic sources ("The Lithuanian-Latvian dictionary" (1995), "The Latvian Literary Language Dictionary" (1972–1996)) – the languages have been changing. Also the Latgalian part of the dictionary presents the changes of the lexical composition and word meanings. It has been tried to display it with appropriate markings as to the restrictions of the word usage. Although in the Latgalian language at times there are no necessary terms or names for the abstract concepts, however, it is possible to find the necessary counterparts for everything. The lexicographic finish of the material enclosed is explained in more detail.

The most important dictionaries for the project under implementation have been actualised. Up to now, two translating trilingual dictionaries have been published (Jānis Kurmins "Słownik polsko łacinsko lotewski" (1858) and Eduards Kozlovskis "Kriwu-Latgališu-Wōcu wōrdinica" (1918)) where one of the languages is Latgalian; topical entries of these dictionaries have been dealt with in more detail. Also other developments have been analysed, namely those containing the Latgalian vocabulary, critical comments being given on potential neologisms, namely nonce-words. The majority of the collections of the Latgalian vocabulary are not extensive, and their producers have generally not been the Baltic linguists. The two former lexicographic sources have a normative nature: Pīters Strods "Pareizraksteibas vōrdneica" (1933) and Mikelis Bukšs and Juris Placinskis "Latgaļu volūdas gramatika un pareizraksteibas vōrdneica" (1973). In selecting the Latgalian counterparts for the new dictionary both the former normative sources have been taken into account and traditions have been observed, the area of the usage of lexemes, the significance of the word or the form, the frequency of the usage, etc. have been respected.

The possibilities of the Latgalian language to present the semantic counterparts for the relevant lexemes of the Lithuanian and Latvian languages have been characterised in more detail. In compliance with the base language both the equivalent Latgalian vocabulary and that one having no direct equivalent have been shown, the principles for selection of synonyms and word variants have been explained, the necessity of inclusion of the word variants in the translating dictionary has been substantiated. The less the language has been cultivated, the higher number of variants it has, although the option of choice of variants is unsatisfactory mostly for practitioners. Some uncertainty in the Latgalian language at the moment is inevitable: due to uncertain status of the language and the variable use as regards the intensity of utilisation, the language has been standardised and codified deficiently up to now. In this article a special attention has been paid to the analysis of the very material of the Latgalian language, to the synonyms of the Latgalian equivalents, the explanations as regards indications of the restrictions on the word usage. Occasionally more detailed comments have been given for the relevant examples. Due to the rich use of marking "The Lithuanian-Latvian-Latgalian Dictionary" differs from the traditional translating dictionaries where appropriate signs are used less frequently, however, cultivation of the language is promoted just by evaluation of the vocabulary layers, analysis of potentials, predictions of the further changes. Such problem situations as, for example, usefulness of inclusion of a greater number of Slavisms, a lack of consequence as to indications of the stylistic shade of colloquial speech, the uncertain coherence between the colloquialisms and barbarisms have been discussed in the article. The place of the literarisms has been dealt with in the system of the Latgalian language, their fitting and "inevitability" nowadays have

been analysed. Some of the uncertainties remained in the development of the dictionary have been outlined.

Evaluation has also been provided for the selection of the Latvian vocabulary, thus giving new, clearer and more certain impulses as to the content for cultivators of the Latvian language. The compiled electronic "Lithuanian-Latvian-Latgalian Dictionary" will be useful both for practical use and research in lexicology and lexicography. Its Latvian part can be used as a basis for the further lexicographic developments.

Ievadam

Par pamatdatu kopumu trīsvalodu tulkojošajai vārdnīcai projektā „LLIII-207 HipiLatLit“ tika izvēlēta Vītauta Dižā universitātes 2009. gadā publiskotā 1 000 000 (vienu miljonu) vienību lielā „Lietuviešu valodas rakstīto avotu biežuma vārdnīca“ („Dažnīnis rašytinēs lietuvių kalbos žodynas“, turpmāk — „Biežuma vārdnīca“ (sast. A. Utka): http://donelaitis.vdu.lt/publikacijos/Dazninis_zodynas.pdf). Pirmkārt, tā balstās vērā ņemamā vārdlietojumu korpusā (sal., piem., Jakubaite 1966: 8; Засорина 1977: 5, 7; Korsakas 2001: 242), otrkārt, šī „Biežuma vārdnīca“ atspoguļo bieži lietotus lietuviešu valodas vārdus un vārdu savienojumus, fiksētus 35 konkrētos mūsdienu rakstu avotos (pārstāv periodiku (46%), zinātnisko literatūru (32%), daiļliteratūru (12%), lietišķos tekstus (10%) — sk. IV lpp.). Līdzīgi izvēlēti, biežāk sastopamos vārdus droši vien rādītu arī latviešu valodas avoti. Un tā elektroniskā „LLL vārdnīca“, atbilstoši iecerēm, atspoguļo 10 000 lietuviešu valodas bieži lietojamus vārdus ar to nozīmju tulkojumiem abos normētajos latviešu valodas paveidos — latviešu literārajā valodā un latgaliešu rakstu valodā². Lokāmo vārdu pamatformas vārdnīcā atvedinātas no konkrētām vārdformām.

Darbs ar korpusu apliecināja, ka šādus automātiski veiktus datu apkopojumus nevajadzētu uzskatīt par pilnīgi drošiem — datorprogrammas nevar paredzēt visus iespējamus grūtumus, ko sagādā materiāls, tāpat kā nespēj novērst neprecizitātes bez speciālista palīdzības. Arī statistiskie rādītāji ietver sevī zināmu nosacītību. Izvēloties cita laika, citu avotu, apjoma, stila, žanra u. tml. tekstus (par izlases jeb paraugkopas komplektēšanu sk. Kļaviņa 1980: 44–47 u. c.), rezultāti par tās vai citas leksēmas lietojuma biežumu atšķirtos. Par šo — Jakaitienē 2005: 137 u. c. Salīdzinot, piemēram, Lietuvas Seima 1997.–1999. g. sēžu protokolu pirmos desmit biežāk lietotos apstākļa vārdus (Korsakas 2001: 247) un, attiecīgi, adverbus pēc „Biežuma vārdnīcas“, redzama gan līdzība (*labai* ‘ļoti’ un *gerai* ‘labi’ atrodas pat tais pašās pozīcijās), gan atšķirības (sk. 1. tabulu).

Nr. p. k.	Korsakas 2001: 247	×	„Biežuma vārdnīca“ (= „LLL vārdnīca“ ³)	×
1.	taip	5699	tik	2698
2.	labai	3660	labai	2546
3.	dabar	3527	jau	2501
4.	jau	3436	dar	2451
5.	tiek	1912	daug	2179
6.	tikrai	1553	čīa	1794
7.	daug	1329	taip	1764

² Šā latviešu valodas paveida apzīmēšanai rakstā biežāk izmantots termins „latgaliešu valoda“, ar šo nepretendējot uz atsevišķas baltu valodas statusu (gluži kā termina „latviešu literārā valoda“ vietā bieži iztiekam ar īsinājumu „latviešu valoda“, arī Valsts valodas likumā oficializēto terminu „latgaliešu rakstu valoda“ (sal. ar VPSV 2007: 204) var aizstāt ar īsāku — „latgaliešu valoda“). Rakstā lietotais termins „trīsvalodu vārdnīca“ attiecībā uz „LLL vārdnīcu“ jāuztver nosacīti.

³ Tabulu „galviņas“ turpmāk vairs netiek minēta „LLL vārdnīca“, bet gan tās valodu piemēri ar attiecīgiem saīsinājumiem: lt — lietuviešu, lv — latviešu, lg — latgaliešu. Šie saīsinājumi lietoti arī tekstā. Ar × rādīts vārdu lietojuma biežums.

8.	visiškai	1066	dabar	1319
9.	toliau	1050	todėl	1216
10.	gerai	859	gerai	1015

1. tabula: *Desmit biežāk lietotie lt un lg adverbji (pēc Korsakas 2001: 247 un „LLL vārdnīcas“)*

Table 1: *Ten more often used lt and lg adverbs (After Korsakas 2001: 247 and “LLL Dictionary”)*

Projekta „LLIII-207 HipiLatLit“ realizācijas gaitā ir veikts apjomīgs darbs, lai sagatavotu lietuviešu vārdu nozīmju atbilstmes latviešu valodā atbilstoši korpussam, ranžētu to lietojuma biežumu, vietumis — lai precizētu korpusā iekļuvušo vārdformu piederību noteiktai vārdšķirai, dažu citu niansi. Pamata izstrāde vairākos gadījumos noteica turpinājumu, tā, piemēram, par vienu vienību uzskaitītās „Biežuma vārdnīcas“ vārdkopas (kā *laba diena* ‘labdien!’, *čia tai bent* ‘tas tik ir joks (numurs)!’) arī „LLL vārdnīcā“ uzlūktas par vienu vienību. „LLL vārdnīcā“ nav ietvertas „Biežuma vārdnīcas“ abreviatūras un citi saīsinājumi, romiešu un arābu cipari, nav iekļauti īpašvārdi (kaut daži organizatorisko veidojumu nosaukumi šķirkļos tomēr iekļuvuši). Atsevišķos šķirkļos nodalīti homonīmi, ainu darot skaidrāku, nekā tā vietumis ir pamatavotā. Sekojot „Biežuma vārdnīcai“, atsevišķos šķirkļos rādīti atvasinājumi ar noliegumu (*būti — nebūti, galēti* ‘varēt, spēt’ — *negalēti*) un citiem priedēkļiem, daža salīdzināmā pakāpe (*arti* ‘tuvu’ — *arčiau* ‘tuvāk’) utt.

„LLL vārdnīcu“ turpinot, lietuviešu un latviešu literārās valodas leksēmām tika pievienotas latgaliešu valodas atbilstmes. Sākotnējā lt biežuma vārdnīca pārtapa par tulkojošo, vietumis — skaidrojošo (par tulkojuma un skaidrojuma attieksmēm vārdnīcās sk. Roze 1972: 311–313), paplašinoties funkcionāli. Jaunās vārdnīcas metodoloģija un ietvertā materiāla leksikogrāfiskais ietērs formējās darba gaitā. Izvēlēto 10 000 šķirkļu apstrādē radušies jautājumi tika pārspriesti darba grupas semināros Lietuvā un Latvijā, vārdnīcas materiāla precizēšanai un konceptuālo nostādņu pārbaudei lietī noderīgas bijušas etniski jautkā vidē notikušās divu vasaru ekspedīcijas: 2011. g. Germanišķos (Lietuva, Biržu rajons) un Skaistkalnē (Vecumnieku novads), 2012. g. — Ciskādos (Rēzeknes novads).

Leksikogrāfiskās iestrādes un pieredze

Elektroniskā „LLL vārdnīca“ nav pirmā, kurā ietverts lietuviešu un latviešu valodas materiāls, tādas abpusvērstās tulkojošās vārdnīcas iznākušas arī līdz šim. Vairākas no tām ir piemērotas lietojumam interneta vidē (kā, piemēram, A. Butkus „Latviešu-lietuviešu vārdnīca. Latvių-lietuvių kalbų žodynas“ — <http://www.letonika.lv>). „LLL vārdnīcas“ materiāla salīdzināšanā un nozīmju precizēšanā šā raksta autores darbā visvairāk izmantoti divi avoti: J. Balkeviča, L. Balodes, A. Bojātes, V. Subatnieka „Lietuviešu-latviešu vārdnīca. Lietuvių-latvių kalbų žodynas“ (turpmāk Lie-La 1995) un J. Balkeviča, J. Kabelkas „Latvių-lietuvių kalbų žodynas. Latviešu-lietuviešu vārdnīca“ (turpmāk — La-Lie 1977).

„LLL vārdnīcā“ pamatvalodas leksēmu tulkojumā agrāko šķirkļu saturs nav pārņemts mehāniski (pret to parasti asi vēršas valodnieki, sk., piemēram, Rosinas: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/viewFile/1374/1292>; Kļaviņa: http://www.lza.lv/LZA_VestisA/66_4/5_Sarma%20Klavina_VARDNICAS%20RADITAJI.pdf). Projekta „LLIII-207 HipiLatLit“ kolēģas (A. Butkus, K. Vaisvalavičiene, V. Butkiene) attiecīgo lietuviešu vārdu tulkojumus latviešu valodā ir sakārtojuši atbilstoši korpusa dotumiem un pieņemtajiem leksikogrāfiskajiem parametriem. Lv un lg atbilstmes „LLL vārdnīcā“ ir pakārtotas lt korpussam, kaut, protams, netrūkst šķirkļu, kur lt un lv materiāls ar agrākām vārdnīcām sakrīt pilnībā. Jaunajā vārdnīcā vārdus un vārdu savienojumus diemžēl ne

vienmēr varēja parādīt kompakti: gādājot par iespēju atbildes meklēt automātiski, darba grupai ir bijis jāatsakās no leksikogrāfijā ierastām slīpsvītēm, daļēji — no iekavām u. tml. tehniskiem paņēmieniem, vietumis sanākusi atkārtotāšanās (piem., adverbā *loti* lg ekvivalentu vairs nevarēja atveidot kā *cīš(i)*, bija jāraksta: *cīši*, *cīš* utt.; sk. 2. tabulu):

lt	x	Lie-La 1995	lv	lg
jsikūrimas	9	1. nomešanās, apmešanās; 2. /no/dibināšanās	1. nomešanās, apmešanās; 2. dibināšanās; nodibināšanās	1. apsamesšona, pasastateišona, apsadzeivuošona; 2. dybynuošonuus; nūsadybynuošona, īsatateišona
dienotvarkē	7	dienas (<i>darba</i>) kārtība; darba gaita	dienas kārtība, darba kārtība; darba gaita	dīnys parāds, dīnys kuorteiba, dorba parāds, dorba kuorteiba; dorba gaita

2. tabula: *Šķirkļu izkārtojuma paraugi Lie-La 1995 un „LLL vārdnīcā“*
Table 2: *Examples of layout up of entries in Lie-La 1995 and “LLL Dictionary”*

Vārdu dalīšana pēc nozīmēm jeb t. s. filiācija ir viens no komplikētākajām tulkojošās leksikogrāfijas jautājumiem. Adevātu atbildsmju meklējumi citā valodā (plašāk — citās valodās) ir radošs un sarežģīts process, kas no vārdnīcas sagatavotāja prasa daudz pacietības un lielu rūpīgumu. Kā raksta paši leksikogrāfijas speciālisti (Берков [1996] 2011: 482; Дубичинский 2009: 44–45), šai zināmā mērā mākslai pielīdzināmajā darbā, kas ir smags un bieži nepateicīgs, daudz ko izšķir leksikogrāfa intuīcija, viņa personiskās īpašības. E. Jakaitiene (2005: 150) tās uzskaita šādi: „... lieliska abu valodu prasme, apzinīgums, centība, paškritiskums un godprātība“⁴. Nav viegli atrast pašus labākos, „īstos“ ekvivalentus valodā, uz kuru vārds vai vārdu savienojums tiek tulkots, jo „divu valodu attiecīgie vārdi tikai retumis nozīmes un lietojuma ziņā pilnīgi atbilst viens otram“ (Roze 1982: 87). V. Berkovs atgādina: „Katram ikvienas valodas vārdam piemīt sava patstāvīga jēdzieniskā struktūra (vienkārša vai sarežģīta), neatkarīgi no tā, ar cik ekvivalentiem tā nozīmi pilnā apjomā var atveidot kādā citā valodā.“⁵ (Берков [1996] 2011: 460)

Samērojot triju (kaut šādi šeit uzskaitām nosacīti — sk. 2. parindes piezīmi) valodu leksiskās vienības, leksikogrāfa darbs kļūst vēl komplikētāks un kāda no valodām var viegli nokļūt statista lomā resp. kalpot lielākoties informatīviem nolūkiem (par to, piemēram, Дубичинский 2009: 105; Balode 2012: 23). Šoreiz tā viegli varēja notikt ar gatavojamām lg atbildsmēm. Tomēr šai projektā latgaliešu valodai tika veltīta īpaša uzmanība, tāpēc „LLL vārdnīcas“ lg sadaļā oriģinalitātes (arī variantu, kas lietotāju var apmierināt mazāk) ir visvairāk.

Latgaliskās atbildsmes vārdnīcas lietuviešu un latviešu leksēmām ir izstrādājuši projekta latviešu puses autori (J. Cibulis, L. Bernāne, L. Leikuma; redaktore — L. Leikuma). Ievērotas visas lietuviešu un latviešu vārdu nozīmes, kas izrietēja no „Biezuma vārdnīcas“ korpusa un ko „LLL vārdnīcai“ bija sagatavojuši lietuviešu kolēģas. Respektēti svarīgākie latgaliešu normatīvie un leksikogrāfiskie avoti: „Latgališu pareizraksteibys nūsacejumi“ (2008); P. Stroda „Pareizraksteibas vōrdneica“ (1933); M. Bukša, J. Placinska „Latgaļu gramatika un pareizraksteibas vōrdneica“ (1973). Kaut ar nepilnīgu paradigmātiku un ne

⁴ „... puikis abieju kalbų mokėjimas, pareiġingumas, kruopštumas, savikritiškumas ir sąžiningumas.“

⁵ «Каждое слово в каждом конкретном языке обладает своей самостоятельной смысловой структурой (простой или сложной), независимо от того, каким количеством эквивалентов весь объем его значения может быть передан в каком-либо другом языке.»

vienmēr optimālu vārdu atlasī, autoritatīva joprojām ir P. Stroda vārdnīca (pēc Bukša, ap 14 000 vārdu, patiesībā — 16 535 šķirkļi: <http://www.lu.lv/filol/latgalistica/doc/data.htm>). Vēl apjomīgāka (36 837 šķirkļi) ir A. Bērzkalna vārdnīca (Bērzkalns 2007). Skatīta arī elektroniskā „Baļtīšu-latgališu vuordineica“: <http://vuordineica.lv>.

Specifiskāku atbilstmju noskaidrošanai un sinonīmu meklēšanai izmantoti vēl citi latgališu rakstu avoti: vārdnīcas, publicēti un nepublicēti izlokšņu apraksti, vārdu rādītāji un to skaidrojumi dažādos izdevumos, dialektoloģijas prakšu ieraksti, latgališu periodika. Šādi avoti palīdz paša valodas materiāla apzināšanai, bet gandrīz nesniedz norādes par tā vai cita vārda lietojuma vēlamību, izmantojuma sfērām. Domājot par potenciālajiem vārdnīcas lietotājiem resp. vēloties palielināt „LLL vārdnīcas“ praktisko lietderību, lg sadaļā blakus lv (kas izrietēja no lt) nozīmju tulkojumam raudzīts noteikt vārdu stilistisko un ekspresīvo nokrāsu, rādīt vārdu teritoriālo ierobežojumu un vēsturisko mainīgumu. Tādējādi ir notikusi apzināta atvēršanās no lv daļas „neitralitātes“ resp. vispārīgas sakārtošanas atbilstoši lietuviešu korpusa piedāvājumam ar kādu vienu („neitrālu“) ekvivalentu. Lg materiālā normatīvo variantu noteikšana un kodifikācija daudzos gadījumos vēl ir jāveic, un „LLL vārdnīcas“ piedāvājumus varētu uzskatīt par vērā ņemamu iestrādi turpmākam.

Dažkārt normatīvo avotu informācija var izrādīties maldinoša, tā ābeles nosaukuma variants *ōbele*, *ōbeleite* (Strods 1933: 126; Bukšs, Placinskis 1973: 381) Latgalē ir sastopams visretāk (LVDA 1999: 36–37; to rāda arī atlanta 1. karte). Visus šādus gadījumus projektā pārbaudīt un koriģēt, saprotams, nebija iespējams. Pavisam raiba kartogrāfiskā aina ir, piemēram, populārajam kultūraugam *kartupelis* (LVDA 1999: 109–112; 44. karte), par kura lg literāro ekvivalentu valodniekiem vēl būtu jāvienojas. Līdzīgi arī ar daudziem citiem vārdiem.

Vārdnīcas ar latgališu materiālu

Latviešu leksikogrāfijā ir senas tradīcijas un liela pieredze divvalodu tulkojošo vārdnīcu sagatavošanā, kaut praktiskiem nolūkiem kopš 17. gs. beigām iznāk arī vairākvalodu (daudzvalodu) vārdnīcas (sk. Zemzare 1961; Kļaviņa u. c. 1995; Šmite 2012: 192–247). Arī lietuviešu-latviešu un latviešu-lietuviešu vārdnīcas, kā jau minēts iepriekš, sagatavotas un izdotas vairākkārt — gan tulkojošās (par tām, piem., Balkevičius, Kabelka 1977: 7), gan sarunvalodas. No agrākām sagatavēm ko lieti derīgu līdzīga satura darbiem var pārņemt arī tad, ja interesējošās valodas tajās nav.

21. gs. sākums Latgales latviešiem (= latgaliējiem) ir bijis bagāts ar leksikogrāfiskiem izdevumiem — iznākušas vairākas plašāka vai šaurāka satura vārdnīcas: minētais A. Bērzkalna „Latgaļu volūdas vārdu krājums“ (Bērzkalns 2007), A. Andronova un L. Leikumas „Latgališu-latvīšu-krīvu sarunu vuordineica“ (Andronovs, Leikuma 2008), O. Slišāna „Latgaļu volūdas vuordneica“ (Slišāns 2009), V. Lukaševiča „Latgališu-latviešu vārdnīca“ (Lukaševičs 2011). Katra veidota pēc saviem principiem un paredzēta dažādiem (atšķirīgiem) nolūkiem.

Vispārīga ieskata gūšanai latgališu leksikogrāfijas vēsturē būtu jāsāk ar Jana Karigera „Poļu-latviešu vārdnīcu“ rokrakstā (t. s. „Lenkiškai-latviškas žodynas“, glabājas Viļņas universitātes bibliotēkā, ir agrāka manuskripta pārrakstījums ap 1764. g.). To ir pētījis poļu valodnieks Františeks Jaceks Kolbuševskis (Kolbuszewski 1977), jaunākos laikos — Renāte Miseviča-Trilliča (Miseviča-Trilliča 2012). Latgališu leksika šai divvalodu tulkojošajā vārdnīcā, saprotams, nav tikai slāvismi.

Līdz elektroniskajai „LLL vārdnīcai“ ir iznākušas divas trīsvalodu vārdnīcas, kurās Latgales latviešu runa atspoguļota pilnīgāk un pārliecinošāk nekā J. Karigeram. Tās ir Jana Kurmina „Słownik polsko łacinsko łotewski.“ (Kurmin 1858) un Eduarda Kozlovskā „Kriwu-Latgališu-Wòcu wòrdinica“ (Kozlovskis 1918). Par J. Kurmina vārdnīcu, kas ir

pirmā iespiestā Latgales latviešu leksikas vārdnīca, rakstījusi arī L. Leikuma (Leikuma 1992, 2002, 2009), tomēr detalizēta pētījuma par to nav joprojām. Dažus autores atzinumus par „Słownik“ der minēt arī šeit.

Liela daļa J. Kurmina vārdnīcā atrodamo (Latgales latviešu lietoto vai autora darināto vārdu un vārdu savienojumu) tulkojumu ir plašāki vai šaurāki skaidrojumi, kas rāda sava laika (19. gs. vidus) un vides (Latgales dienvidi, dienvidrietumi) fonu. Tie apliecina gan autora latgaliešu valodas prasmi, gan iezīmē šās valodas iespējas vajadzīgo jēdzienu izteikšanai. Ar tulkojumiem apvienotie skaidrojumi J. Kurmina darbu dara pirmreizīgu un interesentiem par latgaliešu valodu īpaši saistošu. Tā, piemēram, no Kurmina vārdnīcas var spriest par latgaliešu rakstu tradīcijas un izlokšņu atbilstībām 19. gs. vidū:

GRUDZIEN. Zymys menies⁽³⁷⁾
 LETNIK. Łyndraks, snotine wosoras⁽⁶⁸⁾
 PORZECZKI. Ugas upynoņas v. upinies⁽¹⁵⁶⁾
 JABŁON. Obele, v. obelnejca⁽⁴⁰⁾
 CÓŚ. Kazgi, kugi⁽¹⁸⁾
 DOWARZAM. Daworeju, dawardu, dawyrynoju⁽²⁵⁾
 MAŁOMÓWNY. Mozim wordim, mozrunotoisz⁽⁷³⁾

J. Kurmina vārdnīca rāda leksikas izvēli tulkojumos, sinonīmiskas izteiksmes meklējumus tulkojamā vārda (jēdziena) lielākai skaidrībai:

LYKO Z DRZEWA. Łyuks, myza nu kuka pļasta⁽⁷¹⁾
 LON. Wadzejts, topa, spiceklis, ajzbozins⁽⁶⁹⁾
 MACHLARSTWO, szalbierstwo. Małoszona, apmonejszona, wiltejba, kruisejszona⁽⁷²⁾
 KRAWIEC. Skruders, skrauczys, szywejs swiejtū⁽⁵⁸⁾
 PRÓŻNOWANIE. Natykums, slynkums, kyutrums da dorbam⁽¹⁶⁴⁾
 RODZICIELKA. Motia, dzymdynotoja⁽¹⁸¹⁾
 KOPEC. Garajni kotry izit nu upes, nu azaru, mygla⁽⁵⁴⁾

Saista internacionālismu atveides meklējumi latgaliski. J. Kurminam tie daudz neatšķiras no 19. gs. 2. puses jaunlatviešu darba un daža laba veclatviešu autora, tikai ir balstīti cita latviešu valodas dialekta leksikas un vārddarināšanas iespējās:

MELODYA. Dzidoszona, boļsu skajstu un skajnejgu⁽⁷⁵⁾
 RECEPTA. Aprakstiszona nu Doktora zolu diel slyma⁽¹⁸⁰⁾
 KOMPAS. Stundiniks saulins, menesins, nasoņams⁽⁵³⁾
 KONTUZ. Sasysta gale⁽⁵⁴⁾
 KOMETA, v. MIOTŁA. Słuta, v. słuta uz gajsa⁽⁵²⁾

Saprotams, 19. gs. Latgales latviešu valodā netrūkst aizguvumu no kaimiņu valodām — slāvismu, lituānismu, dažu no tiem Latgalē lieto arī patlaban:

POSAG. Posogs, puers mejtas kaj it pi wejra⁽¹⁵⁷⁾
 OZDOWNIA, ozdnicā. Aznejca kur isolu kaltejt v. isalnejca⁽¹³⁰⁾
 KROSNA. Stakles, stowy⁽⁵⁹⁾
 KUFLARZ, pijanica. Dzarōjs, girtuoklis⁽⁶²⁾

„LLL vārdnīcas“ konsekvencēs latgaliskās atbilstmes nupat citētajiem poļu valodas vārdiem būtu šādas: *pasāgs*, *pyurs*; *īsaļneica*, (*nūvac.*) *azneica*; *staklis*, *stuovi*; *dzāruojs*, (*dial.*) *girtais*, (*sar.*) *pijanica*. Sal. 3. tabulu, kur redzams vārda *staklēs* tulkojums „LLL vārdnīcā“⁶:

⁶ Šeit (un citviet) „LLL vārdnīcas“ citējumu informācija, salīdzinot ar oriģinālu, ir reducēta, resp. tabulīnās tiek rādīts korpusa vārds, tā lietojuma biežums un latviskā(s) / latgaliskā(s) atbilstme(s).

lt	x	lv	lg
staklēs	150	1. (<i>tehn.</i>) darbgalds; darbmašīna; 2. stelles (<i>pl.</i>)	1. (<i>tehn.</i>) dorbagolds; dorba mašīna; 2. stuovi (<i>pl.</i>), staklis (<i>pl.</i>)

3. tabula: *Lietvārda staklēs tulkojums lv un lg*
Table 3: *Translation of the noun staklēs in lv and lg*

Abstraktu jēdzienu izteikšanai vai pat konkrētu reāliju nosaukšanai J. Kurmins ir izmantojis jaundarinājumus, kalkus:

ŁUŻNY, ługowy. Sormigs, ar sormu⁽⁷¹⁾
PAMIĘTNY. Adgodigs, wysu sowa prota itur v. nu prota naizmat⁽¹³²⁾
PEŁCIE, plewidło. Paławu paszalejčia, v. paławewa⁽¹³⁵⁾
POZIÓMKI. Zamugies⁽¹⁶²⁾

Mūsdienās par apsarmojušu koku latgalieši teiktu, ka tas ir *sormūts* vai *ar sormu*; adjektīvs *atguodeigs* netiek lietots (izloksnes sastopams slāvisms *pametlīvs*), kaut teorētiski tāds varētu būt, jo priedēkļverbs *atguoduot* ‘atcerēties, pieminēt’ joprojām ir latgaliešu aktīvajā leksikā; arī *pašales* lauku sētās pastāv un to nosaukums nav aizmirsts; toties to, ka meža zemenes (poliski *poziómki*) latgaliešiem ir *zemneicas* (arī *zemines*), J. Kurmins acīmredzot nav zinājis, jo tulkojumā rauga piemērot savas dzimtās (lietuviešu) valodas vārdu *žemuogės*.

Atliek piebilst, ka J. Kurmina „Słownik“ ir latgaliešu rakstu valodas, ne t. s. izlokšņu vārdnīca (par tādām, piem., Jakaitienē 2005: 113–125; Roze (1982: 104), tās dēvēdama par apvidvārdu vārdnīcām; sal. arī KIV I: 5). Nav šaubu, ka no Kurmina var ko pārņemt arī tādai izstrādei kā elektroniskā „LLL vārdnīca“, kaut abus latgaliešu leksikas apkopojumus šķir vairāk nekā 150 gadu.

Šaurāka apjoma un praktiskai konversācijai 20. gs. sākuma spiedīgajos karalaika apstākļos domāta ir Eduarda Kozlovskā „Kriwu-Latgališu-Wöcu wördinica“ («Русско-Латгальско-Немецкий словарь»). Tā iznāk Rēzeknē 1918. gadā. Kā raksta autors, vajadzība pēc tādas vārdnīcas bijusi liela, jo ik uz soļa iznākot sastapties ar vāciešiem, bet vietējie iedzīvotāji vācu valodu nemākot. Vārdnīciņā solīts aptvert ap 2000 vācu vārdu. Tā kā Latgales iedzīvotāju sastāvs ir jaukts, vārdi tiekot paskaidroti „krievu valodā un latviešu latgaliešu dialektā“⁷ (Kozlovskis 1918: 2 (priekšvārds)).

Abas aplūkotās trīsvalodu vārdnīcas apstiprina leksikogrāfijas aksiomu — ne visiem pamatvalodas jeb bāzes valodas (tulkojošās vārdnīcas pirmās valodas) vārdiem iespējams atrast adekvātu atbilsmi citā valodā. Jo mazāk vienību kādā vārdnīcā ietverts un jo vārdi ir vienkāršāki, ikdienišķāki (no t. s. vispārlietojamās leksikas, sk. Laua 1969: 73–74; Kļaviņa 1980: 55), jo vieglāk proporcionāla atbilsme iegūstama. Atbilsmes bijušas iespējamās arī abās aplūkotajās trīsvalodu tulkojošajās vārdnīcās, sal.:

Kurminam: LEŽE. *Jaceo*. Gulin⁽⁶⁸⁾; MI. *Mihi*. Mañ⁽⁷⁶⁾; POLE. *Campus*. Tejrums⁽¹⁵²⁾;

Kozlovskim: Искать — meklet — suchen; Коза — koza — Ziege; Когда? — kod? — wann?

Vajadzība pēc tulkojuma apvienojuma ar precizējumu, skaidrojumu rodas ik reizes, kad citā valodā attiecīgam jēdzienam nav atbilstoša viena vārda, tāpat — ja tiek tulkots, skaidrots kāds mazpazīstams jēdziens. Sal.:

Kurminam: KRINICA. *Cisterna*. Oka nu ołuta iwdinia⁽⁶⁰⁾; KSIAŻNICA, komora na książki. *Bibliotheca*. Gromotu kambars⁽⁶¹⁾; SCIESZKA. *Semita, collis, trames*. Styga,

⁷ «... объяснения даны на русском языке и латышско-латгальском наречии.»

cielensz⁽¹⁹³⁾;

Kozlovskim: Двоюродный брат — bròlans — Cousin; Желудь — ūzula zeile — Eichel; Звук — skania — Laut, Schall; Жук — wabale, woguls — Käter; Гимн — himna (slāwes dzisme) — Нумне; Зонтик — leita (saules) sorgs — Sonnen-, Regenschirm.

„LLL vārdnīcas“ lv un lg daļas sākumi

Ja divu valodu vārdi nozīmes un lietojuma ziņā sakrīt ne vienmēr, vairākvalodu vārdnīcā stāvoklis, saprotams, ir vēl sarežģītāks, — leksikogrāfa praksē ar to jārēķinās, gan darbu plānojot, gan arī turpmāk to veicot. Projekta „LLIII-207 HipiLatLit“ vārdnīcas priekšrocība bija tā, ka tajā ietvertās valodas ir baltu, tātad — tuvu radu; arī vienotā kultūrtelpa uz valodām atstāj līdzīgus iespaidus (jaunie aizguvumi, speciālā nozaru leksika u. tml.), kā dēļ šķirkļu materiāls pamatā varēja būt atbilstīgs. Tomēr jau „LLL vārdnīcas“ sākumā, kad meklētas vēl tikai latviešu literārās valodas atbilstmes bāzes valodai, nereti radās vajadzība pēc sinonīmiem, paskaidrojumiem, precizējumiem. Ar to lielākā vai mazākā mērā saduras ikviens tulkojošās vārdnīcas sagatavotājs. Vārdnīcas latgaliskajā daļā darbs bija kļūpīgāks arī tāpēc, ka papildus bija jārisina vairāki leksikoloģijas un leksikogrāfijas teorētiskie jautājumi. Uzmanība bija jāveltī gan t.s. ekvivalentajai, gan bezekvivalentajai leksikai (Берков 2011: 479, 482–483, 495–496), bija jādomā par sinonīmu daudzuma un noteiktu sinonīmu rindas locekļu izvēli, vārdu formālo un leksiski semantisko variantu un pat vārdu gramatisko formu atlasī (ievērojot līdzšinējās tradīcijas, normēta varianta esamību / neesamību valodā, lietojuma areālu, vārda vai formas svarīgumu, leksēmas lietojuma biežumu, tās atpazīstamību plašākā lietotāju lokā u. tml.). Tāpat bija jāizstrādā vārdnīcā ietveramo vienību korekta un viendabīga marķēšanas sistēma.

Saprotams, ne visiem „LLL vārdnīcas“ vārdiem vajadzēja papildinājumus, pastāvēja arī vienmērīgas atbilstmes, kas veidoja proporciju 1 : 1 : 1. Daļu šādu ekvivalentu veido termini — tradicionālie un mūsdienu, kam leksikogrāfiskas tradīcijas reizēm vēl nav; daļa vārdu valodā ir viennozīmīgi — izsaka jēdzienisko saturu bez kādas vērtējošu elementu piesaistes un izmantojuma. Tādi ir, piemēram, „LLL vārdnīcas“ pirmie substantīvi, pirmie verbi, adjektīvi, dažs adverbs. Sk. 4. tabulu, kur lv un lg sadaļu ekvivalenti atšķiras nedaudz vai neatšķiras nemaz:

lt	x	lv	lg	lt	x	lv	lg
darbas	4243	darbs	dorbs	reikėti	2015	vajadzēt	vajadzēt
žmogus	3647	cilvēks	cylvāks	norėti	1350	gribēt	gribēt
metai	2469	gads	gods	žinoti	1259	zināt	zynuot
laikas	2056	laiks	laiks	naujas, -a	1349	jauns, -a	jauns, -a
sistema	1683	sistēma	sistema	geras, -a	941	labs, -a	lobs, -a
gamyba	1676	ražošana	ražuošona	mažas, -a	706	mazs, -a	mozs, -a
įmonė	1660	uzņēmums	uzjāmums	gerai	1015	labi	labi

4. tabula: *Lt, lv un lg atbilstmes, kad ekvivalenti gandrīz sakrīt*

Table 4: *Counterparts of lt, lv and lg when equivalents almost match*

Par atbilstīgiem ekvivalentiem saucami arī tie vārdi, kas lv un lg ailēs atšķiras leksiski, kā, piemēram:

lt	x	lv	lg
priežiūra	114	uzraudzība	dasavieršona
inkstas	99	(anat.) niere	(anat.) eikss
šiukšlė	28	gruzis	šums

klījuotē	12	vaskadrāna	klejonka
palikti	409	atstāt	pamest
ateiti	385	atnākt	atīt
īmesti	23	iemest	īsvīst
īšdrīsti	21	iedrīkstēties	aizadrūsnuot
šaltas, -a	159	auksts, -a	solts, -a

5. tabula: *Lt, lv un lg atbilstmes ar leksiski atšķirīgiem ekvivalentiem*
 Table 5: *Counterparts of lt, lv and lg with lexically different equivalents*

Šāds viena tipa piemēru novietojums blakus parāda vārdnīcas izstrādei pieņemto principu svārstīgumu, atklāj rīcības nekoncekvences, kaut, no otras puses, — „nelīdzenumi“ īsti ieraugāmi tikai materiāla analizē, bet ne atbilstošu ekvivalentu vai to līdzinieku meklējumu posmā, kas tulkojošā vārdnīcā tiek veikts primāri. Jāpiekrīt pieņēmumam, ka nevienā vārdnīcā nav iespējams ietvert visu, — kaut vai tāpēc, ka visas dzīvās valodas mainās, bet katram sāktajam darbam kaut kad ir jāpīeliek punkts. Kā secinājis leksikogrāfijas klasiķis Ladislavs Zgusta, „[no tiem leksikogrāfijas projektiem, ko es zinu], neviens netika pabeigts tam atvēlētajā laikā un par tiem līdzekļiem, kuri sākotnēji tika uzskatīti par pietiekamiem tā realizācijai“... (citēts pēc CPЯ 2002: 409), un arī „LLL vārdnīcu“ patlabanējā redakcijā nevajadzētu uzskatīt par pabeigtu. Elektronisko vārdnīcu priekšrocība tomēr ir tāda, ka tās var ērti pilnīgot, kad tam atkal ir radušies piemēroti apstākļi.

Iepriekš citēto piemēru sakarā var piezīmēt, ka arī latviešu literārajā valodā ir lietavāds *īkstis*, kas LLVV 3: 447 marķēts ar norādi *novēc.*; pie verba *iemest* varētu būt klāt sinonīms *iesviest* (sal. LLVV 3: 395), bet pie *iedrīkstēties* — *uzdrošināties* (sal. LLVV 3: 242), verbam no lg atšķiroties tikai vārddarināšanas ziņā; tāpat adjektīvam *auksts* blakus varētu būt sinonīms *salts* (LLVV 7: 180–181). Savukārt vārdnīcas latgaliskajā daļā pie *dasavieršona* varētu pievienot literārismu *uzraudzeiba*, arī pie *eikss* viegli iedomājams literārisms (*muokslieguo*) *nīre*, jo termins tiek pārņemts no latviešu literārās valodas kā vārdkopa, *aizadrūsnuot* varētu papildināt ar literārismu *uzadreikstēt*. Tomēr, ņemot vērā „LLL vārdnīcas“ apjomu un sinonīmu ierobežoto atlasu, minēto papildinājumu tajā var arī nebūt. Atliek piebilst, ka kāda *voskadruona* lg vēl nav iespējama un arī adjektīvs *auksts* blakus stabilajam latgaliskajam ekvivalentam *solts* pagaidām izskatītos barbariski.

Diezgan bieži „LLL vārdnīcas“ lg sadaļā ir ietverta otra leksēma (leksēmas variants), kas atšķiras ar kādu fonētisku vai morfoloģisku iezīmi, vārddarināšanas formantu, bet ne semantiski. Šādi t. s. vārdu formālie varianti (par tiem Laua 1969: 67–71; Veidemane 1970: 58–68; Freimane 1993: 91, iesakot saukt vienkāršāk — par vārdu variantiem) valodniecībā netiek uzskatīti par sinonīmiem, tās ir leksiskas vienības, ko varētu dēvēt par paralēlajiem vai potenciālajiem ekvivalentiem. Tie var būt vārda kāda agrāka forma, kas ar laiku kļuvusi šaurāk lietojama, kāds jauninājums vārddarināšanā latviešu literārās valodas iespaidā, kāds plaši sastopams izloksnes vārda variants u. tml., ko apiet patlabanējā lg ekvivalentu kontekstā nebūtu bijis pareizi. Vārdu (formālo) variantu pastāvēšanu Alise Laua vērtē kā likumsakarīgu pārejas posmu literārās valodas normēšanā (1969: 70–71), to rašanās cēloņus un atsevišķas likumsakarības funkcionēšanā tuvāk aplūko Inta Freimane (1993: 87–90). „LLL vārdnīcas“ piemēri (sk. 6. tabulu) rāda dažādus lg vārdu variantus: fonētiskos (*dziļs* / *dziļš*, *leits* / *līts*, *butele* / *pudele*, *spirts* / *spirits* / *spirots*), morfoloģiskos (*zeme* / *zems*), vārddarināšanas (*mugora* / *mugura*, *aizavajadzēt* / *īsavajadzēt*):

lt	x	lv	lg
gilus, -i	123	dziļš, -a	dziļš, -a, dziļš, -a
saugus, -i	48	drošs, -a	drūss, -a, drūšs, -a
klaida	156	klūda	klaida, (liter.) kliuda
lietus	61	lietus	leits, (dial.) liṡs
butelis	94	pudele	butele, (liter.) pudele
nugara	126	(anat.) mugura	(anat.) mugora, (dial.) mugura
ažuolas	56	(bot.) ozols	(bot.) ūzuls, (dial.) ūzols
prīreikti	88	ievajadzēties	aizavajadzēt, (liter.) tsavajadzēt
zeme	1353	zeme	zeme, (dial.) zems (sf.)
upē	197	upe	upe, (dial.) ups (sf.)
burna	137	(anat.) mute	(anat.) mute, (dial.) muts (sf.)
spiritas	41	(ķīm.), (med.) spirts	(kim.), (med.) spirts, (sar.) spirits, (sar.) spirots

6. tabula: *Lg vārdu (formālie) varianti*
 Table 6: *(Formal) variants of lg words*

Tulkojošās vārdnīcās šādas („otrās“, sekundārās, paralēlās) ekvivalenta vienības parasti netiek ietvertas, tomēr „LLL vārdnīcā“ latgalisko atbilstmju precizējumi, „īsto“ variantu meklējumi bija viens no darba mērķiem. Vārdu variantu pastāvēšana valodā un to atlase vārdnīcām ir sava veida valodas normatīvās sistēmas pieņemumu optimuma pārbaude. Varianti rāda valodas attīstības tendences, tāpēc valodu literārajās tradīcijās tie būtu nevis noraidāmi, bet gan pētījami (par variantu izpratni un variantuma izpausmēm mūsdienu latviešu literārajā valodā sk. Freimane 1993: 80–102: <http://www.vvk.lv/index.php?sadala=154&id=464>; lietuviešu valodā, piem., Miliūnaitē 2009: 140–180). „LLL vārdnīcās“ lg variantiem ir sava lingvistiskā vērtība — tie ir gan materiāls pētījumiem, gan palīgs valodas normētājiem. Ja vien gatavojamās vārdnīcas uzdevumos neietilpst tās ielikšana kādā tradicionālā ietvarā vai ja vārdnīcas tips nav skaidri noteikts, sinonīmiskās leksikas un vārdu variantu atlasē var atļauties lielāku brīvību, kas „LLL vārdnīcā“ arī izmantots. Valodniece I. Freimane atzīst: „Variantu unifikācija ir sarežģīts un atbildīgs process.“ (1993: 143)

Lg sadaļā ietvertie ekvivalentu varianti nav nejauši. Tā 6. tabulā minētie adjektīvi *dziļš* un *drūss* ir īpašības vārdu *dziļš* un *drūšs* agrākās formas (arī *tumšs* latgaliski ir *tymss*, *vājš* ir *vuojš*, *sājš* ir *suojs* utt.), kas citviet Latvijā jau zudušas, bet Latgalē gājušas mazumā latviešu literārās valodas iespaidā; savukārt *zems*, *ups*, *muts* ir visai plaša areāla latgalisko izlokšņu formas (tāpat kā *dūbs* ‘duobe, bedre’, *prīds* ‘priede’ u. c.), kas rāda ē-celmu jaukšanos ar i-celmiem (kaut šeit, vismaz ar dialektismu *ups*, var nebūt vienkārši — arī lietuviešiem ir *upis* ‘upe’). Beidzamais piemērs — aizguvums *spirts* — rāda lg variantu lielāku tuvību lietuviešu valodai (jeb oriģinālam — lat. *spiritus* ‘elpa, dzīvības spēks, gars’) nekā lv ekvivalents. Valodas turpmākā normēšana daļa šo (šādu) valodas (formālo) variantu, saprotams, atkritīs.

Materiālu kārtojot, bija jāizšķiras arī par svešvārdu ietveršanu tulkojumā. „LLL vārdnīcā“ šai ziņā raudzīts ievērot vienotu principu: ja korpusā bija sastopams gan mantotais vārds, gan svešvārds, mantotajam vārdam aizguvums parasti netika pievienots. Tas nozīmē, ka pie *vyrauti* netiek dota atbilde *dominēt* (sal. ar Lie-La 1995: 579), jo svešvārds korpusā parādās kā atsevišķa leksēma, *panaikinti* netiek tulkots ar *likvidēt* (sal. ar Lie-La 1995: 344), verbam *īvēžti* netiek pievienota atbilde *importēt* (sal. ar Lie-La 1995: 201). Tomēr reizēm par atbilstošāko lietuviešu kolēģas ir atzinuši taisni lv svešvārdu, sk. *šlapintis* (sal. ar Lie-La 1995: 509), kam sekots arī lg sadaļā. Sk. 7. tabulu:

lt	x	lv	lg
vyrauti dominuoti	73 59	valdīt dominēt	valdeit dominēt
panaikinti likviduoti	66 42	atcelt likvidēt	atceļt likvidēt
īvežti importuoti	15 23	ievest (<i>ar transportlīdzekli</i>) importēt	īvest (<i>ar transporta līdzekli</i>) importēt
šlapintis	25	urinēt	urinēt
rekomendācija	58	rekomendācija; rekomendēšana; ieteikšana; ieteikums	rekomendaceja; rekomēndiešona; īsaceišona, (<i>nūvac.</i>) darādeišona; īsacejums, (<i>nūvac.</i>) darādejums, (<i>liter.</i>) īteikums

7. tabula: *Mantotie un aizgūtie vārdi „LLL vārdnīcā“*Table 7: *Inherited and borrowed words in “LLL Dictionary”*

Tādējādi materiāla sakārtojums „LLL vārdnīcā“ palaiķam atšķiras no Lie-La 1995 u. c. Par pašmērķi šis princips (mantotus vārdus atveidot tikai ar mantotajiem, svešvārdus — tikai ar svešvārdiem) izvirzīts tomēr nav — kur tas likās nepieciešami, ir izmantoti sinonīmi, sk. lietvārda *rekomendācija* atbildmes 7. tabulā.

Vārdu nozīmju gradācija, tulkojums ar sinonīmiem

Sakārtojumā pēc biežuma vārdšķiru izlašu sākumā (kā jau minēts, sākotnēji materiāls tika apstrādāts pa vārdšķirām) atradās arī tādi vārdi, ko nebūtu bijis korekti tulkot (skaidrot) ar vienu atbildmi, — korpuss rādīja plašāku lt leksēmas izmantojumu un tas atspoguļojās lv ekvivalentos. „LLL vārdnīcai“ bija jāatklāj lt korpusa leksēmu daudznozīmība, un uzdevums būtu bijis vienkāršāks, ja atbildmes būtu jāpiemeklē tikai kā klasiskai divvalodu vārdnīcai, resp., jāatrod lv ekvivalenti lt materiālam. Šoreiz bija jāreķinās arī ar lg iespējām un atbilsmēm, kas turklāt lv un lg sadaļā bija pārdomājamas atsevišķi. Saprotais, arī rezultāti abās sadaļās ir atšķirīgi.

Sekojošie vārdnīcas piemēri (sk. 8. tabulu) rāda nozīmju šķiruma tradicionālo gradāciju (par to un variācijām leksikogrāfiskajā praksē, sk., piem., Берков 2011: 463–467; divvalodu vārdnīcu iekārtojuma principus latviešu leksikogrāfijā analizē Bojāte 1968: 217–224): vairāk atšķirīgi sinonīmi nodalīti ar semikolu, tie, kas tuvāki, — ar komatu, bet polisēmisku vārdu nozīmes, ranžētas pēc to lietojuma biežuma korpusā, numurētas ar arābu cipariem. Pirmajā piemēru rindā (ar *narys*) iezīmējas vēl arī lg materiāla papildu problēma — normu kodifikācijas nepietiekamība, kā dēļ, piem., tiek minētas vārda *bīdris* divas gramatiskās formas (iepriekš aplūkoti t. s. vārda varianti): *bīdris* un *bīdrys*. Šāds atbilsmju uzskaitījums (ar „liekiem“ variantiem, kad daļai vārdu vēl nav īstas normas) „LLL vārdnīcā“ visbiežāk ir pagaidu risinājums — līdz Latgaliešu rakstu valodas ekspertu apakškomisijas attiecīgam lēmumam, pēc kā leksikogrāfi varētu rīkoties izšķirīgāk. Lai lg *o*-celmus no *ijō*-celmiem nošķirtu nepārprotamāk, beidzamajiem vārdnīcā pievienots gramatisks papildinājums — iekavās rādīta to agrākā galotne: *leits* (< *-is*) ‘leitīs’ (jo *leits* varētu tikt saprasts kā ‘lietus’) u. tml. Sk. 8. tabulu:

lt	x	lv	lg
narys	1178	biedrs; loceklis	bīdris, bīdryšs; (<i>liter.</i>) lūceklis
šalis	938	1. zeme, valsts; 2. mala; sāns; 3. (<i>ģeogr.</i>) puse; 4. (<i>jur.</i>) līgumslēdzējuse	1. zeme, valsts; 2. mola; suons; 3. (<i>geogr.</i>) puse; 4. (<i>jur.</i>) leiguma sliedzēja puse
lietuvīs	808	(<i>etnon.</i>) lietuvietis, leitīs	(<i>etnon.</i>) lītuvīts (< -is), leitovīts (< -is), lītaunīks, leitīs (< -is)
būti	17128	būt; atrasties	byut; atsarast
senas, -a	650	1. vecs, -a; sens, -a; 2. bojāts, -a (<i>nesvaigs</i>)	1. vacs, -a; 2. maituots, -a; puorstuoviejs, -use; (<i>sar.</i>) nasviežs, -a, (<i>dial.</i>) (<i>sar.</i>) nasvīžs, -a, (<i>nūvac.</i>) nasvežnys, -a (<i>nasvaigs</i>)

8. tabula: *Nozīmju gradācijas paraugi „LLL vārdnīcā”*
Table 8: *Examples of gradation of meanings in “LLL Dictionary”*

Korpusa vārda tulkojumā lv un lg atbilstmēs nereti vērojamas disproporcijas, jo ne vienmēr sinonīmi (vārdu varianti) ir izmantoti abās sadaļās. Dažkārt lv sinonīmiem lg (un otrādi) ir tikai viena atbilsme (sk. 9. tabulu):

lt	x	lv	lg
sakyti	1069	teikt, sacīt	saceit
sunkus, -i	587	smags, -a; grūts, -a	gryuts, -a
manyti	646	domāt	dūmuot, guoduot
sumanyti	22	1. sadomāt; 2. varēt, spēt	1. sadūmuot, saguoduot; 2. varēt, spēt
ragana	17	ragana, spīgana	rogona

9. tabula: *Disproporcijas lv un lg sadaļu tulkojumos*
Table 9: *Disproportions in translations of lv and lg sections*

Verbs *teikt* latgaliešiem nozīmē ‘slavēt’, bet LLVV (1991 7.: 480) šo nozīmi kvalificē kā novecojušu; savukārt, piem., vārdu savienojumu *smags akmens, grūta dzīve* adjektīvus latgaliski izsaka ar vienu leksēmu, un proti: *gryuts akmiņš, gryuta dzeive*. Lg verbs *spēt* nozīmē ‘ienākties, nogatavoties’, kaut lv iespaidā iegūst jau arī ‘varēt’ nozīmi. Citreiz ir otrādi: verbam *domāt, sadomāt* lg ir divas atbilstmes, jo *guoduot* šeit joprojām ir dzīvs ar nozīmi ‘domāt’ (sal. Laua 1968: 52–54).

Gadījumu, kad lv atbilstmes korpusam tiek izteiktas ar vairākiem atbilstošiem lg sinonīmiem, „LLL vārdnīcā” ir daudz vairāk. Ja vārdnīcas latgaliešu valodas sadaļas autori būtu atteikušies no iespējas šādus sinonīmus (vārdu variantus) rādīt, lg ekvivalenti valodas dabu atspoguļotu nepietiekami — tās būtu visai statiskas un formāli kārtotas atbilstmes bez tālākas problēmjautājumu virzības.

Sekojošie piemēri no dažādām vārdšķirām (sk. 10. tabulu) lg ekvivalentu ietver vairāk nekā lv, un tie vārdnīcā var būt gan ar papildu marķējumu, gan bez tā:

lt	x	lv	lg
ligonis	804	slimnieks	navasalais, sliminīks
kaimas	342	ciems; sādža; lauki (pl.)	cīms; sola, dzeraune; lauki (pl.)
svečias	156	viesis	vīss, cīmeņš, gosts
šešēlis	70	ēna	pakrieslis (kūka), susātivs (cylvāka)
klījai	58	līme	leime, klejs
lenta	53	dēlis	golds, dieļš
malūnas	14	dzirnavas (pl.)	(rūkys) dziernovys (pl.), (iudiņa, vieja i c.) patmalis (pl.)
blogas, -a	210	slikts, -a	slykts, -a; nalobs, -a; švaks, -a
medinis, -ē	108	koka (gen. qual.)	kūka (gen. qual.); kūciņš, -ne
tolimas, -a	80	tāls, -a	tuols, -a; tuoleims, -a
mielas, -a	44	mīļš, -a	meils, -a, mīls, -a; pateikams, -a; jauks, -a
dirbti	850	strādāt	struoduot, dareit
matyti	664	redzēt	redzēt; maneit, mateit
suprasti	604	saprast	saprast; sajēgt, jēgt

10. tabula: *Piemēri ar lg sinonīmiem bez papildu marķējuma*
Table 10: *Examples with lg synonyms without additional marking*

Lg sinonīmos ietilpināti dažādos laikos ienākuši aizguvumi blakus mantotiem vārdiem (kā ģermānisms *dieļš* blakus lietvārdam *golds*, slāvisms *dzeraune* blakus *sola*, seni slāvismi *struoduot*, *dūmuot* blakus verbiem *dareit*, *guoduot*, ģermānismi *slykts* un *švaks* blakus *nalobs*) vai citiem aizguvumiem (slāvisms *klejs* blakus ģermānismam *leime*), tie var būt arī hibrīdatvasinājumi (kā *sliminīks*). Izšķirties par kuru vienu lg ekvivalentu pagaidām nav bijis nepieciešams, visu šo (šādu) sinonīmu vajadzība vārdnīcā ir motivējama. Latgaliešu valodā, piemēram, pastāv ēnas apzīmējuma šķīrums atkarā no tās metēja — ja ēnu veido koks vai, teiksim, kādas ēkas siluets, tas ir *pakrieslis*, ja ēnu met cilvēks, putns vai kāda cita dzīva būtne, — tas ir *susātivs*. Lai gan šis šķīrums nav dzīvs visās Latgales izloksnēs, rakstu jeb literārajā valodā tas ir iegājies ar daiļdarbu starpniecību. Sal. ar SinonV 2012: 108. Savs vārds latgaliešiem ir rokas dzirnavām (*dziernovys*), savs — vējdzirnavām (*patmalis*) u. tml.

„LLL vārdnīcā“ bija jāsaduras arī ar adjektīvu nozīmju nianšu daudzveidību. Nianšu atbilstes precizēt nav vienkārši, grūti tās arī tulkot, tāpēc īpašības vārdi *slikts*, *mīļš* (un vēl daudzi citi, kas šeit piemēros neparādās) vārdnīcā izteikti ar vairākiem sinonīmiem. Sprotams, lai būtu pilnīgi drošs, ka tie izsaka to pašu, ko korpasa adjektīvi, visi lietojuma gadījumi būtu jāpārbauda atsevišķi (kas projektā nav bijis iespējams). Dažs adjektīvs uzrāda lielāku tuvību lt (nevis lv) valodai, tā vārdu *tāls* ir iespējams tulkot ar *tuols* un *tuoleims* — abi ir aktīvā lietojumā; savukārt vairākus lt adjektīvus, ko lv var atveidot tikai ar ģenitīveņiem, lg pa vecam var tulkot arī ar īpašības vārdiem, sk. *kūciņš* (blakus ģenitīvenim *kūka*), kā var tulkot lt *medinis*. Par šo arī Cibuļš, Leikuma 2003: 42–43.

Lg sadaļā netrūkst sinonīmu ar papildu marķējumu (sk. 11. tabulu):

lt	x	lv	lg
pardavimas	332	pārdošana	puordūšona, (<i>nūvac.</i>) puordavuošona, tierguošona
tēvai	287	vecāki (<i>pl.</i>)	tāvs ar muoti, tāvs i muote, (<i>nūvac.</i>) dzymdynuotuoji (<i>pl.</i>), (<i>liter.</i>) vacuoki (<i>pl.</i>)
parduotuvė	94	veikals	veikals, puordūtive, tierguotova ⁸ , (<i>nūvac.</i>) krama, (sar.) lavka, (<i>dial.</i>) būde
palikimas	50	mantojums	montuojums, (<i>kuo naviņ</i>) pamastais (<i>part.</i>), (<i>nūvac.</i>) (<i>kuo naviņ</i>) atsaceitais (<i>part.</i>), (<i>nu kuo naviņ</i>) sajimtais (<i>part.</i>), maņteiba , monts
globėjas	30	aizbildnis; aizgādnis; gādnieks	aizbijdnis, (nūvac.) aizbyldātuojis; (<i>nūvac.</i>) apekuns; (rel.) gluobiejs
pastaras, -a	305	pēdējais, -ā	pādejaiss, -uo; (<i>dial.</i>) piedeigais, -uo; (<i>rel.</i>) postorais, -uo
patogus, -i	104	ērts, -a	parūceigs, -a (<i>par lītom, īreicem</i>); izdeveigs, -a (<i>pīm., par transportu</i>); (<i>liter.</i>) ārts, -a; (<i>liter.</i>) pīmāruots, -a; (<i>sar.</i>) udobnys, -a; (<i>sar.</i>) padručnys, -a
patikti	104	patikt	patikt, (<i>barb.</i>) lūbeitīs
atvažiuoti	80	atbraukt	atbraukt, (<i>dial.</i>) atjuot, (<i>dial.</i>) atlėkt
gimdyti	26	dzemdēt	dzemdēt, radeit , (<i>nūvac.</i>) dzymdynuot

11. tabula: **Piemēri ar lg sinonīmiem, kam ir papildu marķējums**
 Table 11: **Examples with lg synonyms having additional marking**

Arī 11. tabulā „LLL vārdnīcas“ latgaliskajās atbilstmēs ietverti gan mantotie vārdi, gan aizguvumi. Izmantotās norādes par vārdu lietojuma ierobežojumu ir tradicionālas (kaut ne visos gadījumos lietotas tradicionālā izpratnē, turpinot sk. par *sar.*): *nūvac.* (novecojis vārds vai tā nozīme), *dial.* (dialektisms, vārda vai tā nozīmes dialektāls lietojums), *sar.* (sarunvalodas stila vai sarunvalodas vārds), *liter.* (literārisms, grāmatu vārds, latviešu literārās valodas vārds, kas latgaliēšu runai visbiežāk pielāgots tikai fonētiski), *barb.* (barbarisms, nevēlams aizguvums no citas valodas); piemēros redzama arī lietojuma sfēras norāde *rel.* (religiija) u. tml.

Skatot šos paraugpiemērus kontekstā, kļūst skaidrāka vajadzība pēc lg sadaļas koriģēšanas, lai materiāls vairāk atbilstu kopīgajai vārdnīcas koncepcijai un stilistikai: *veikals* noteiktos gadījumos lg ir arī *tierguotova* (jo *pārdošana* ir arī *tierguošona*), *lavkai* nepieciešama norāde *sar.*, jo vārds, kaut atgriezies aktīvā lietojumā līdz ar ceļojošajiem autoveikaliņiem Latvijas laukos, vairāk saistās ar krievu *автомлавка*, nevis *магазин*. Savukārt lv substantīva *mantojums* atbilstmēm būtu pievienojami vēl divi lg ekvivalenti: *maņteiba* un *monts*, kas, visdīrāk, lietoti jau pirms lietvārda *montuojums* (vārda, kas ir pārcēlums no latviešu literārās valodas un jau ir iegājis blakus aprakstošajiem participiem). Pie *aizbyldātuojis* tomēr būtu vajadzīga norāde *novec.* un pievienojams substantīvs *gluobiejs* kā reliģijas termins, ko, visdīrāk, ietver arī bāzes valodas *globėjas*. Verba *dzemdēt* ekvivalenti būtu papildināmi ar vārdu *radeit*, kas rada ar slāvu *roditi* (ME III 462). Tā darbs ar vārdnīcu ieilgst, kaut katra atgriešanās ienes kādus vajadzīgus papildinājumus. Lai „LLL vārdnīcu“ pabeigtu vēlamojā saturu pilnīgumā un izklāsta viendabībā, pie tās būtu jāpavada vēl daudz laika.

Sarunvalodas vārdi un barbarismi

Vārdnīcas lg sadaļā (citās — retāk) izmantotie saīsinājumi atgādina par vārdu lietojuma ierobežojumu. Ar šo „LLL vārdnīca“ atšķiras no tradicionālām tulkojošajām

⁸ Šeit un turpmāk vēlami (diskutējami) „LLL vārdnīcas“ papildinājumi (citi koriģējumi) raksta tabulās ir iezīmēti treknrakstā.

vārdnīcām, kur attiecīgus marķējumus izmanto ne tik bieži. Tāpēc turpinot būtu nepieciešami kādi komentāri par lietoto ierobežojuma norāžu izpratni un dalījumu.

Norādi *sar.* izmanto sarunvalodas stilistikās nokrāsas apzīmēšanai (LLVV 1: 13). Sarunvalodas vārdiem raksturīga nepiespiestība, vienkāršība, konkrētība un tai pat laikā — emocionalitāte, subjektīvisms u. tml. (Veidemane 1968: 99; Laua 1969: 78–79). Tos lieto savstarpējā saziņā neoficiālās situācijās. Sarunvalodas vārdiem ir raksturīgs semantiskais ekspresivitātes papildkomponents (VPSV 2007: 342). Tā zaļgli lg var saukt arī par *gruobali*, un tas ir tas pats lv *grābulis* ‘sīks zaglis’, kam LLVV 3: 119 ir marķējums *sar.* Tā kā valoda mainās, SinV 2012: 434 *grābuli* vairs neuzrāda, ar norādi *sar.* šeit minēti citi atvasinājumi — *gramslis*, *gramšķis*, *grābslis*. Sarunvalodas vārdu emocionālā ekspresija visbiežāk ir ar negatīvu vērtējumu, tomēr šī gradācija ir subjektīva, tāpēc reizēm grūti klasificējama. Tā, piemēram, substantīvam *lempis* nievājuma nokrāsa ir visās „LLL vārdnīcas“ valodās, turklāt lv un lg vārdam ir virkne sinonīmu. Tos, ņemtus atsevišķi, lietuviski var izteikt vēl ar citiem vārdiem, piemēram, *tūļa* (lg *tyula*) ir *gaišlys*, *gaišuolis*, *gaištuvas*; *drimba*, *liurbis* (La-Lie 1977: 671) u. tml. Ja salīdzinātu attiecīgus „LLL vārdnīcas“ šķirkļus ar „Baļtīšu-latgališu vuordineicu“, pēdējā atbilstmju atrastu vēl vairāk (tāpat kā dublēšanos un marķējumu nekoncekvences). Sal. **lamzaks** *subst. sar.* ļūļa; kebere; klemža; klauga; dylba; kloms; bruss; **lempis**, -e *subst.* ļūļa *kopdz.*; kebere *kopdz.*; klemža *kopdz.*; dylba *kopdz.*; kloms *kopdz.*; bruss *kopdz.*; **neveiklis** *subst.* ļūļa; klemža; klauga; kebere; dylba; kloms; bruss; **tūļa** *subst. kopdz.* tyula; kašne ar vārda *drimba* atbilstmju piedāvājumiem „LLL vārdnīcā“, ko rāda 12. tabula:

lt	×	lv	lg
vagis	55	zaglis	zaglis, gruobaļs (<i>nalels zaglis</i>)
drimba <i>niev.</i>	9	lempis; neveiklis; tūļa (<i>scom.</i>); lamzaks	lemps; šketere (<i>scom.</i>), klebere (<i>scom.</i>), kebere (<i>scom.</i>); tyula (<i>scom.</i>); dylba (<i>scom.</i>)
netikti	79	nederēt; nepiestāvēt	naderēt; napīstuovēt, (<i>sar.</i>) nadapasēt
nupiešti	12	uzzīmēt	izzeimēt, (<i>sar.</i>) izrysavuoat
burbtelēti	12	iemurkšketies	aizamurkšēt, tsamurkšēt

12. tabula: *Sinonīmi ar sarunvalodas nokrāsu*
Table 12: *Synonyms with shade of colloquial speech*

Pēc A.Lauas, sarunvalodas vārdu visvairāk ir verbos (1969: 85). Arī „LLL vārdnīcas“ lg *dapasēt* nereti tiek uztverts kā zemāka līmeņa vārds par *pīstuovēt*, tāpat verba *zeimēt* sinonīmu *rysavuoat* piemēro gadījumiem, kad ir gandrīz skaidrs, ka nekāds labais rezultāts no zīmētā nav gaidāms. Abi ir sarunvalodas stila vārdi, kaut *nadapasēt*, šķiet, varētu būt arī bez marķējuma. Gadījumos, kad par lietojuma ierobežojumu pie lt norāžu nebija, arī lv un lg vārds „LLL vārdnīcā“ atstāts bez papildu marķējuma (sk. *burbtelēti* 12. tabulā, ko sal. ar La-Lie 1977: 390).

Ja cilvēka un viņa darbību raksturošanai bieži izmanto sarunvalodas vārdus ar negatīvu nokrāsu, „LLL vārdnīcā“ norāde *sar.* vietumis pievienota vārdiem no t.s. priekšmetiskās leksikas, kas ekspresijas ziņā parasti ir neitrāli kāda cita vārda sinonīmi (tādus bagātīgi uzrāda, piem., A. Reķēnas „Amatniecības leksika“ (Reķēna 1975) un KIV 1998). Sk. „LLL vārdnīcas“ piemērus 13. tabulā:

lt	x	lv	lg
miestas	751	pilsēta	piļsāta, (nūvac.) mīsts, (sar.) gorods
gydytojas	291	ārsts	uorsts, (sar.) dokters
lova	185	gulta	vīta, gulta, (sar.) ložka; (nūvac.) luova
sandēlis	162	noliktava	nūlyktova, (sar.) sklads
kaimynas	140	kaimiņš	kaimiņš, sābris, (dial.) suseds
stotis	112	stacija	staceja, (sar.) staņceja
daktaras	96	1. doktors; 2. (sar.) dakteris, ārsts	1. doktors; 2. dokters, (dial.) doktors, (liter.) uorsts
teisējas	95	tiesnesis; tiesātājs	tīsness (< -is); tīsuotuojs, (sar.) sūdņiks
karys	76	karavīrs	karaveirs, (sar.) saldats, (dial.) solduots
švirkštas	68	(med.) šļirce	(med.) šprice, (sar.) ukols
žvejys	67	zvejnieks; zvejotājs	zvejņiks; zvejuotuojs, (sar.) rybaks
paštas	65	past	posts, (sar.) počta
meistras	63	meistars	meistars, (sar.) mascers
stiklinē	58	glāze	gluoze, (sar.) stakans, (nūvac.) šķļanka
pabēgēlis	55	bēglis	bāguļš, bieglis, (sar.) bežancs
nelaisvé	19	gūsts; nebrīvība; nebrīve	naļa, (liter.) giusts, (sar.) plens; nabreiveiba; nabreive
sāvara	15	(tehn.), (med.) vārstulis	(tehn.), (med.) vuorstuļš, (sar.) klapans
belaisvis	9	gūsteknis	plenā patykušais, (sar.) pleņņaks, (sar.) pleņņiks, (liter.) giusteknis, navajņiks
tarybinis, -ē	17	padomju (gen. qual.)	padūmu (gen. qual.); (sar.) saveckais, -uo

13. tabula: *Lg sinonīmi ar norādi sar. (sarunvaloda)*
 Table 13: *Lg synonyms with mark sar. (colloquial speech)*

Šādi ar *sar.* marķēti vārdi tiek izmantoti ikdienas sarunās, un tādai saziņai nav svarīgi, vai attiecīgais vārds ir mantots vai aizgūts, cik tas ir literārs vai neliterārs. Reālijas nosaukšanai vai jēdziena apzīmēšanai ir vajadzīgs vārds, un tāds tiek atrasts. Jo sarunvaloda mazāk kopta, jo vairāk tajā ir vārdu, bez kuriem droši vien varētu iztikt. Latgaliešu sarunvalodā atspoguļojas runātāja individuālā valodas izjūta. Gradācija šeit var būt visai krasa: no literārismiem pieblīvētas eksaltētas izteiksmes līdz žargonam un tehniskiem barbarismiem pārpilnas runas, kā dēļ daļa jaunākas paaudzes Latgales sieviešu atsakās no dzimtās izloknes lietojuma ģimenē vispār. Var pat teikt, ka tādējādi jau ir radies potenciālu pētījumu lauks sociolingvistikā.

„LLL vārdnīcas“ materiālu raudzīts selektēt, kas, saprotams, neizslēdz subjektīvismu. Praktiski ikviens latgaliskās izteiksmes aprakstītājs, vērtētājs vai kopējs saduras ar slāvismu lielo skaitu valodā. Reāli ir tā, ka daļa Latgales latviešu joprojām dodas uz *skladu*, *počtu* vai *staņceju*, cits — uz *gorodu*, kur apmeklē *dokteri*, lai izietu parakstītos *ukolus*, cits pie *sābra* vai *suseda* iedzer kādu *stakanu ols* ‘alus’ u. tml. Sarunvalodas stilam piedien vārdi ir konkrētu nozīmi, un tādi ir, piemēram, dažādu priekšmetu (*stakans, ložka, klapans*), profesiju (*mascers, dokters, sūdņiks, rybaks, saldats*), vietu un iestāžu (*gorods, počta, staņceja, sklads*) nosaukumi. Sarunvalodas vārdiem savukārt nevajadzētu būt stilistiski neitrāliem, un arī minēto piemēru ekvivalenti ietver sevī nozīmes papildkomponentus: par *bežanciem* ‘bēgļiem’ sauc kādā apvidū kara laikā nejausi iekļīdušos ļaudis (cāļumātei nokļīdušie cāļēni ir *bāguli*), adjektīvs *saveckais* ‘padomju laika’ attiecas uz noteiktā laikā dzīvojušiem cilvēkiem. Arī *gūsts* un *gūsteknis* runātāju apziņā saistās ar karu, nebrīvi, ko teicēji raksturo

ar slāvismiem *plens*, *pleņņiks*, kaut šeit plašāk varētu viesties atvasinājums *navajņiks* (no *vaļa/vale* ‘brīvība, neierobežotība’; sal. KIV II: 25 un arī „LLL vārdnīcas“ *navajļa*). Ar norādi *sar*: „LLL vārdnīcā“ tāpat marķēti gan sarunvalodas vārdi, gan sarunvalodas stilā izmantoti vārdi (kaut ne visi, ko šādi varētu atzīmēt). Šiem (šādiem) jautājumiem latgaliešu valodas kopšanā būtu jāpievēršas arī teorētiski.

Raugoties no abstrakta valodas tīrības viedokļa, lielu daļu ar *sar*. marķēto piemēru, kas pēc cilmes visbiežāk ir slāviskie aizguvumi, prasītos dēvēt par barbarismiem, tomēr visi minētie (un vēl daudzi citi) ir reāli, saziņā plaši lietoti stilistiski neitrāli vārdi, kas funkcionē kā t. s. bezekvivalentā leksika. Īpaši daudz tādu ir tematiskajos lokos, kas saistīti ar lauku dzīvi un saimniecību, lauksaimniecības tehniku, agrākām sabiedriski politiskās iekārtas aktualitātēm un reālījām, radniecību, sal., piem., Reķēna 1975; Лаумане 1977: 48–95; Рейздане 1977: 164–168; Рекена 1977: 169–191; arī ADT 1983: 155–182; Strods 1991 utt. Ja šādi vārdi lg leksikonos neparādītos, tas būtu pūrisms, bet ne zinātniska pieeja. Salīdzinājumam — no minēto piemēru virknes *gluoze*, *šprice*, *meistars*, *uorsts* (kas lg visdrīzāk ir ienākuši ar latviešu literārās valodas starpniecību) arī nav latviešu vārdi, tomēr to vieta valodas sistēmā noliegta netiek. Pie *šprice* un *špricēt* LLVV 7₂: 404 gan ir norāde *sar*., bet vai tāpēc ir pāriets uz *šļirci* un *šļircināšanu*? Zīmīgi, ka verbam *šļircināt* blakus dots svešvārds *injicēt* (LLVV 7₂: 388). Vai latviešu literārās valodas ģermānismi būtu jāpārņem Latgalē sen iegājušos slāvismu vietā, kā parastību apliecina arī īpašvārdi: Rybaks, Rybuoki, Rybački, Sudņiks, Sūdņiks (sal. Zeps 1984: 419, 493)? Varbūt par „īstu“ lg vārdu (līdzīgi kā to ir pieņēmuši lietuvieši) pareizāk būtu uzskatīt lietvārdu *dokters*, bet substantīvu *uorsts* marķēt kā literārismu (*liter*)? Risinājumi pie *gydytojas* un *daktaras* (13. tabula) atklāj, ka „LLL vārdnīcā“ lg marķējumos īstu konsekvencu pagaidām nav (jo daudzreiz nav arī pašu oficiālo nostādņu).

Daļa vārdu „LLL vārdnīcā“ marķēti ar saīsinājumu *barb.* (barbarismi), tie ir nevēlami aizgūtītie vārdi (Laua 1969: 131; VPSV 2007: 62), bez kā valodā var labi iztikt. Tomēr arī barbarismi ir sava laika un vides raksturotāji, tāpēc kopīgajā lg vārdu krājumā tie nelielā skaitā tomēr ir ietverti. Nepastāvot lietojuma ierobežojumam, latgaliešu daiļliteratūrā iekļuvus, piem., hibrīdatvasinājums *ļūbesteiba*. Ka barbarismi ir pielipīgi, rāda to piemērošana valodas sistēmai — sk. 14. tabulu:

lt	x	lv	lg
pirmininkas	1158	priekšsēdētājs	priekšsēdātuojs, priekšsēdātuojs, (<i>sar</i>) priškinīks , (<i>barb.</i>) prisidaceļs
meilē	281	mīlestība	mīleiba, meileiba, (<i>liter</i>) mīlesteiba, (<i>barb.</i>) ļūbesteiba
kalējimas	66	cietums	cītums, (<i>barb.</i>) cjurma
kraujospūdis	62	(<i>med.</i>) asinsspiediens	(<i>med.</i>) ašņa spīdīņs, (<i>barb.</i>) davleņņa
atvykti	189	atnākt, atbraukt, ierasties	atīt, atbraukt, īsarast, (<i>barb.</i>) juoveitīs
mylēti	123	mīlēt	mīļuot, (<i>barb.</i>) ļūbeit

14. tabula: *Lg sinonīmi ar norādi barb. (barbarisms)*

Table 14: *Lg synonyms with mark barb. (barbarism)*

Atsevišķi vārdi ar folklorai un daiļliteratūrai raksturīgu svinīgu un pacilājošu stilistisko nokrāsu tiek marķēti kā *poet.* (poētismi) (Laua 1969: 87; VPSV 2007: 302–303), tādu „LLL vārdnīcā“ nav daudz, piemērus sk. 15. tabulā:

lt	x	lv	lg
poetas	185	dzejnieks	dzejnīks; (poet.) dzīsmiņiņks, (poet.) ailinīks
pirmtakas	19	1. priekšgājējs; 2. celmlauzis	1. guojiejs paprišku, prišķguojiejs; 2. pyrmuos vogys dziniejs, (poet.) calmulauzs (< -is)

15. tabula: *Lg sinonīmi ar norādi poet. (poētisms)*
Table 15: *Lg synonyms with mark poet. (poetism)*

Novecojuši vārdi, jaunvārdi un literārismi

Daļa leksēmu vārdnīcā ir marķētas ar atzīmi *nūvac.*, tās (tādas) sarunvalodā izmanto vairs tikai vecākās paaudzes ļaudis (par to projekta grupa pārliecinājās arī Ciskādu iedzīvotāju aptaujā 2012. g. vasarā). Tie ir vai nu novecojuši vārdi, vai arī neaktuālas kļuvušas to agrākās nozīmes. Piemērus sk. 16. tabulā:

lt	x	lv	lg
vyrīausybė	771	valdība	vaļdeība, (<i>nūvac.</i>) vierseība
kalba	732	valoda	volūda, (<i>nūvac.</i>) mēle; runa
vakarai	421	rietumi (<i>pl.</i>)	rītumi (<i>pl.</i>), (<i>nūvac.</i>) vokori (<i>pl.</i>)
rytai	320	austrumi (<i>pl.</i>)	austrumi (<i>pl.</i>), (<i>nūvac.</i>) reiti (<i>pl.</i>)
karas	310	karš	kars, (<i>nūvac.</i>) vaidi (<i>pl.</i>)
šīaurė	277	ziemeļi (<i>pl.</i>)	zīmeli (<i>pl.</i>), (<i>nūvac.</i>) pūstumi (<i>pl.</i>)
spalva	239	krāsa	kruosa, (<i>sar.</i>) kraska, (<i>nūvac.</i>) farba, (<i>nūvac.</i>) kvarba
vasaris	149	februāris	februars, (<i>sar.</i>) febraļs, (<i>nūvac.</i>) svacaine
laikraštis	140	laikraksts, avīze	avīze, (<i>nūvac.</i>) gazeta, (<i>liter.</i>) laikroksts
laiškas	109	vēstule	viestule, (<i>nūvac.</i>) gruomota
viltis	100	cerība	cereība, (<i>nūvac.</i>) nūceja
atmintis	72	atmiņa	atmiņa, (<i>nūvac.</i>) atguods
gelbėjimas	14	glābšana	gluobšona, (<i>nūvac.</i>) ratavuošona
teigti	360	1. apgalvot; 2. censties iestāstīt	1. apgolvuot, (<i>nūvac.</i>) rūčēitīs; 2. raudzeit īstuosteit
tikėti	167	ticēt	ticēt, (<i>nūvac.</i>) vīreit, (<i>nūvac.</i>) viereit
statyti	143	1. būvēt, celt; 2. likt; novietot	1. stateit, ceļt, (<i>nūvac.</i>) cierst, (<i>nūvac.</i>) budavuot; 2. likt, palikt; nūlikt vītā, (<i>liter.</i>) nūvītuot
beviltiškas, -a	22	bezcerīgs, -a	(<i>nūvac.</i>) bez nūcejis; bez cereibys; bezcereigs, -a

16. tabula: *Lg sinonīmi ar norādi nūvac. (novecojis)*
Table 16: *Lg synonyms with mark nūvac. (obsolete)*

Arī šādiem vārdiem, sauktiem par vecvārdiem (arhaismiem un historismiem) (Laua 1969: 182–188; VPSV 439, 44, 145), vārdnīcās būtu jāatvēlē sava vieta — gan arhaismi, gan historismi sniedz vērtīgas ziņas diahroniskiem un valodu kontaktu pētījumiem. Leksēmas ar norādi *nūvac.* var būt vecs baltu valodu mantojums (*vokori, reiti, mēle, vaidi, atguods, cierst*), novecojušie aizgūtie vārdi liecina par dažāda senuma kaimiņu un tālāku valodu sakariem, saskarēm (lg ir *farba* un *kvarba*, ne tikai *kraska*; *gruomota* daļēji saglabājusi agrāko nozīmi ‘vēstule’; polonismam *nūceja* neļauj aiziet Baznīcas grāmatas; savs konteksts ir aizguvumiem *gazeta, budavuot, rūčēitīs, vīreit*, savs — hibrīdatvasinājumiem,

kā *pūstumi*, *svacaine*, *ratavuošona*). Kaut vecus vārdus lietot dažkārt ir stilīgi (komentēt varētu jauniešu lietotos *aba*, *obruozs*, *parāds*, *večerynka* u. c.), daļu šādu novecojušo vārdu aktīvam lietojumam atdzīvināt diez vai vajadzētu. Tā, piemēram, agrāk ir lietots kopjēdziens *viereiba* (attiecīgi, vadītājs, pārvaldnieks, priekšnieks bija *viersinīks*), ne *vaļdeiba*; *viereiba* ir arī tuvāks lt vārdam *vyriausybė* nekā lv *valdība*. Šis lietvārds ir saglabājies reliģijas sfērā (*goreiguo viereiba*), tomēr diez vai pie tā vajadzētu atgriezties visur — no latviešu literārās valodas pārņemto leksēmu *vaļdeiba* balsta pati latgaliešu valoda (tajā ir *vaļdeit*, *vaļdeišona*, *volds* ‘pārvalde’ u. c.). Ir jāpiekrīt A. Lauai, ka vārdu novecojuma pakāpe nav vienāda un ka vecvārdiem ir visai plašas stilistiskās funkcijas.

Ja kāda jēdziena izteikšanai vajadzīgā vārda trūkst, to var pārņemt no citām valodām, bet var darināt arī pēc pašu valodas paraugiem. Tā rodas t. s. jaunvārdi jeb neoloģismi (Laua 1969: 188–189; VPSV 2007: 174), kas valodā var ienākt uz palikšanu vai uz kādu brīdi, ilgāk funkcionējot individuālā lietojumā. Individuāli lietotus darinājumus sauc par okazionālismiem (Laua 1969: 194; VPSV 2007: 267–268). 17. tabulā sniegti daži piemēri no „LLL vārdnīcas“ ar atzīmi *jaunv.*:

lt	x	lv	lg
dalyvis	161	dalībnieks	daleibnīks, (<i>jaunv.</i>) dalinīks, pīsadaleituojs
savininkas	126	īpašnieks	eīpašnīks, (<i>puorn.</i>) saiminīks, (<i>jaunv.</i>) sovinīks
telefonas	117	tālrunis, telefons	telefons, (<i>jaunv.</i>) kuļdinīks (<i>mobilais telefons</i>)
renginys	66	pasākums; sarīkojums	pasuokums, (<i>jaunv.</i>) pasuociņs; sareikuojums
žodynas	31	1. vārdnīca; 2. vārdu krājums, leksika	1. vuordineica; 2. vuordu kruojums, (<i>jaunv.</i>) pagluobe, leksika
šaldytuvas	28	1. ledusskapis; 2. saldētava	1. ladaskaps, ladsskaps, (<i>barb.</i>) haladzīlnīks, (<i>jaunv.</i>) soltaunīks; 2. saldātova

17. tabula: *Lg sinonīmi ar atzīmi jaunv. (jaunvārds)*
Table 17: *Lg synonyms with mark jaunv. (neologism)*

Komentēt šo vārdu grupu nav vienkārši, jo latgaliešiem daudzu vajadzīgu vārdu trūkst, īpaši to jēdzienu un reāliju apzīmēšanai, kas kļūst aktuāli līdz ar jaunām nozarēm. Pozitīvi vērtējama ir runātāju selektīvā pieeja svešvārdiem, bieži — potenciāliem barbarismiem (salīdzinājumam der atcerēties datortehnoloģiju straujo ienākšanu Latvijā un ar to saistītās terminoloģiskās grūtības). Atzīstama ir rezervju meklēšana un atrašana dzimtajā valodā, lai jauno izteiktu saviem vārdiem. Tā plaši pazīstams ir kļuvis lg apzīmējums mobilajam tālrunim — *kuļdinīks* (no vārda *kulda* ‘kabata’, tātad — priekšmets, kas tiek nēsāts kabatā). Literātu Oskara Seiksta piedāvātā leksēma *seikdaļa* ar nozīmi ‘detāļa’ vai Juoņa Rycāna *seikšaļtenis* ‘īsi brīži, negari laika sprīži’, šķiet, jau ir iegājušās lg leksikā un par jaunvārdiem tādas varbūt var arī nemarķēt (sal. Laua 1969: 189). Vairāk rezervēta attieksme veidojas pret citiem jauniešu proponējumiem: *pagluobe* ‘vārdu krājums, leksika’; *pasuociņs* ‘sarīkojums, pasākums’: ikvienu ļaužu pulcēšanos latgalieši taču kaut kā sauca arī līdz šim — *saišona*, *sasalaseišona*, *sabraukšona*, pat (nosacīti) *dzeršona*, padomju laikā — *sabraņņa*, *sabraneja*, *sklaščyna*, *šlots*, sauca pēc pulcēšanās mērķiem un adresāta: *vakariešona*, *susprāds*, *večerinka*, *večorka*, *abādys*, *ūļuošona*, *ryščys*, *koncerts*, *kina*, *bals*, *vokors*, tagad diemžēl arī — *tuseņš*, *tusovka*. Arī *dalinīks* tas pats *pīsadaleituojs* vien ir (ja nevēlas izmantot latviešu pajauņu atvasinājumu *daleibnīks* vai saziņas situācijā nav iespējams iztikt ar *vīss*, *cīmeņš*, *gosts*, *klauseituojs* utt. Likteni diez vai vajadzētu saukt par *nūlicīni*, šo jēdzienu latgalieši izsaka ar participu *nūlyktais* vai raksturo aprakstoši, bet jaunākos laikos izmanto latviešu

literārās valodas pārcēlumu *liktiņš*. Jaunvārdu *sovinīks* raudzīts ieviest jau pirms gadsimta, tomēr tas joprojām tiek izjūsts kā kas mākslots; iespējams, tāpēc, ka latvieša mentalitātei „visu“ izsakošs ir vārds *saiminīks*. *Soltaunīks* ledusskapja apzīmēšanai varētu ietīties plašāk.

Jaundarinājumiem, precīzāk, okazionālismiem, pārpilna ir internetā publiskotā „Baļtīšu-latgalīšu vuordineica“, ko sagatavojuši Armands Kociņš un Ansis Ataols Bērziņš. Ja šī vārdnīca bagātīgāk atspoguļotu pašā latgaliešu valodā fiksētu materiālu ar korektām avotu norādēm (ar visiem 20. gs. sākuma dzimtās valodas mīļotāju meklējumiem un nekonsekvencēm, ko rāda tālāka periodika), tas nenoliedzami būtu ļoti vērtīgs pienesums baltu filoloģijai. Tomēr daudzi šās vārdnīcas šķirkļi atgādina jaunprūšu valodas atdzīvinājumus, kam par bāzes valodu tāpat izmantota lietuviešu valoda. Paraugam daži minēto autoru proponējumi, kas „LLL vārdnīcā“ attiecīgos šķirkļos nav ietverti to okazionālā rakstura dēļ. Tā *pīmārs* autoriem ir 2. *pīvadums*; *nūzeime* — *zeimeiba*, *padūme* — arī *rādums*, *atteisteiba* — *raisteiba*, *cītūksnis* — *styprūtne*, *puorbaude* — 1. *puorvēre*, 2. *izraudze*; *raža* — *nūauga*, *cauruļvods* — *trūbuojs*, *satiksme* — *satīve*, *īstuode* — *īstate*, *jiedzīņš* — *sapratīņš*, *ruodeituojs* — 3. (*saraksts*) *apruoda*, *paruodeiba* — *pasaruodīņš*, *pīredze* — *pīredzīņš*, *trauciejums* — *satricīņš*, *navare*, *ceiņa* — *ceikstīņš*, *buča* — *sumyns*; *bučīņš* (lt *bučīnys*), *kūklātuojš* — *kūklinīks* (lt *kanklininkas*), *prakse* — *praktika* (lt *praktika*), *nūstuoja* — *nūstota* (lt *nuostata*); *sastuovs*, (*liter.*) *uzbyuve* — *sadors* (lt *sandara*). Vai daudzi latgalieši, kam latgaliešu valoda ir dzimtā, bez ilgākas domāšanas saprastu, ko nozīmē *ūmeigš aiztveikums* (domāts ‘akūts iekaisums’), *apkolpys leidzīņš* (domāts ‘apkalpošanas līmenis’) vai *pošvolda īstate* (domāta ‘pašvaldības iestāde’)? Tamlīdzīgi piedāvājumi var būt pareizi pat no vairākiem „tehniskiem“ viedokļiem, tomēr tas nenodrošina jaunvārdiem attiecīgās valodas garu. To acīmredzot rada senču pasaules apjēga un pārmantotā dzimtās valodas izjūta, bet ne indivīda jaunrades spējas, kaut arī rīkojoties „pēc parauga“. Daudzu šādu minēto (un neminēto, sk. „Baļtīšu-latgalīšu vuordineicu“ tuvāk) okazionālismu vietā latgaliešu valodā tiek lietoti pārcēlumi no latviešu literārās valodas, kā iespaids uz latgaliešu valodu, bez šaubām, ir liels.

Valodas divu literāro sistēmu saskarē latvieši nonāk bieži, kaut aktuālas šādas saduras sekas ir vienīgi Latgales latviešiem; viņiem tad arī lemt par tālāko. Un tā — ja lg nav ērta un viennozīmīga vārda vajadzīgā jēdziena izteikšanai, kā būtu vislabāk: 1) paturēt savas (bieži vien — akrazstošas un aptuvenas) izteiksmes iespējas, 2) veidot jaunvārdus (sākotnēji — kaut okazionālistiskus), 3) pārņemt vārdus (terminus) no latviešu literārās valodas, tos pārceļot? „LLL vārdnīcas“ risinājumi redzami konkrētos šķirkļos, sk., piemēram, leksēmu *ateitis*, *praēitis* atbilstes 18. tabulā:

lt	×	lv	lg
ateitis	227	nākotne	laiki iz pīrīšku (pl.), atīmūšī laiki (pl.), jaunī laiki (pl.), (<i>liter.</i>) nuokūtne ? atītme, atīsme
praēitis	145	pagātne	vacī laiki (pl.), senējī laiki (pl.), bejušī laiki (pl.), puorguojušī laiki (pl.), (<i>nūvac.</i>) patupu laiki (pl.), puorguojušāis (part.), paguojušāis (part.), nazkodejāis (adj.), (<i>liter.</i>) paguotne

18. tabula: *Lt vārdu ateitis, praēitis lg sinonīmi*
Table 18: *Lg synonyms of the lt words ateitis, praēitis*

Vārda *nākotne* tulkojumam jaunvārdu piedāvājumi ir bijuši bieži, jo latviešu literārās valodas pārcēlums *nuokūtne* nav optimāls: lg ir verbs *atīt* (nevis *atnuokt*), līdzīgi kā lt *ateiti* ‘atnākt’. Kā potenciāli jaunvārdi jēdziena izteikšanai visbiežāk ir piedāvāti divi darinājumi *atītme* un *atīsme*. Literārisms *paguotne* lietotājos protestu neizsauc, jo atgādina verbu formas *paguoja*, *paguojušāis*. Abus vārdus ir aktivizējis to lietojums par gramatikas terminiem, jau

pirmās pašu latgaliešu sagatavotās gramatikas autors Ontons Skrinda lejaslatviešu iespaidā ir rakstījis šādi: *tagadejais laiks / tagadne; pagòjušajais laiks / pagòtne; nòkùšajais laiks / nòkùtne* (Skrinda 1908: 39).

19. tabulā ir, piemēram, jēdziens *dīkstāve*, kam sava latgaliskā vārda nav, tādu izteikšanai agri vai vēl blakus lg aprakstošajām iespējām parādās latviešu literārās valodas pārcēlums. Lietotāji droši vien dos priekšroku mākslotajai *deikstuovei* nekā dažkārt dzirdamajam slāvismam *prastovs* (sal. ar lt *prastova*). Arī verbs *īsnēgt* blakus *padūt* droši vien iedzīvosies uz palikšanu un visdrīzāk kopā ar atvasinājumu *īsnāgums* (izdomāt kādu *snāgs* vai *padūtums* nav vajadzības, jo valsts līmeņa lietišķos rakstus latgalieši diez vai izkops kādā savā sistēmā).

Pārcēlumus no latviešu literārās valodas (kas ir likumsakarīgi, jo tā ir vairāk un ilgāk koptais latviešu valodas paveids) varam dēvēt par literārismiem (*liter.*), kas pieņemts arī „LLL vārdnīcā”. Tie ir iemācītie, izglītojušies apgūtie jeb t. s. grāmatu vārdi. Terminu „literārisms” piedāvā Krišjānis Ancītis (1982: 65–69), analizējot latviešu literārās valodas iespaidus Aknīstes izloksnē (citā aspektā par grāmatu vārdiem sk. Veidemane 1970: 117–123). Literārismi bieži atspoguļo pirmskara Latgales skolās mācīto dzimtās valodas „pareizuma” izpratni, īpaši ja runa ir par etimoloģiski atpazīstamiem svešvārdiem (kā lietvārds *škola*, kā dēļ diskusijas nerimst vēl tagad). Daļa vecākās paaudzes ļaužu, kas līdz 2. pasaules karam latgaliešu valodu mācījušies skolā, ir radināti dzimto valodu „uzlabot”, pārlietot tajā latviešu literārās valodas vārdus, pārņemot lejaslatviešu izteiksmes iespējas. Šāda „pareizošana” šķitusi organiska arī daudziem Latgales literātiem.

Par laimi, netrūkst autoru ar labu dzimtās valodas (bērnības izloksnes) izjūtu. Tā, piemēram, lietvārda *maneiba* ‘uzmanība’ ietveršanu „LLL vārdnīcā” ir veicinājuši Ontuona Dzeņa atmiņu stāstījumi grāmatā „Muna dzeive” (Dzeņš 1971), pārliiecību par dažas citas leksēmas (kā *sūdnīks, saldats, žiceit, ženeitīs, dāravuot*) vajadzību vārdnīcā stiprinājuši tādi izdevumi kā Stefānijas Uļanovskas darbs „Pūļu Inflantejis latvīši” (2011) un citi avoti. Tā kā daudzas šādas latgaliešu valodas rezerves nav apgūtas, *viersyuni* turpina izspiest *golūtne, škeistumu — škidrums, vaicuojumu — jautuojums*, verbus *mauktīs, viļktīs* — literārisms *gierbtīs* u. tml. Šo tendenci var novērst (būtiski mazināt), latgaliešu valodai atgriežoties skolā.

Literārismu piemērus sk. 19. tabulā:

lt	x	lv	lg
klausimas	944	jautājums	vaicuojums, vaicuošona, pavaicuošona, (<i>liter.</i>) jautuojums
mokykla	465	skola	škola, (<i>liter.</i>) skūla
dēmesys	368	uzmanība	maneiba, (<i>liter.</i>) uzmaneiba, (<i>nūvac.</i>) uvāga
gyventojas	334	iedzīvotājs	dzeivuotuojs, (<i>liter.</i>) īdzeivuotuojs
viršūnė	99	virsothe; galotne	viersyune; (<i>liter.</i>) golūtne
skystis	80	škidrums	škeistums, (<i>liter.</i>) škidrums
prastova	57	dīkstāve	stuošiešona bez dorba, (<i>liter.</i>) deikstuove
pateikti	841	iesniegt	padūt, (<i>liter.</i>) īsnēgt
siūlyti	476	piedāvāt	sūleit; (<i>liter.</i>) pīduovuot
rengtis	70	1. gatavoties; 2. ģērbties	1. gataveitīs; 2. mauktīs, viļktīs, (<i>liter.</i>) gierbtīs

19. tabula: *Lg sinonīmi ar atzīmi liter. (literārisms)*

Table 19: *Lg Synonyms with Mark liter. (Literary Word)*

Glūži kā nevar uzskatīt par pabeigtu „LLL vārdnīcu“, arī šim rakstam patlaban ir jāliek punkts (būtu derējuši vēl komentāri par vārdu krājuma teritoriālo ierobežojumu, paskaidrojumi par deminutīviem). Paliek neiztirzātas iezīmējušās valodu paralēles — „LLL vārdnīca“ sniedz daudz rosinājumu lt-lv-lg materiāla dziļākam savstarpējam salīdzinājumam.

Nobeigumam

Tā kā latgaliešu leksikas plaša, mūsdienīga un lingvistiski korekta apkopojuma nav joprojām, vārdnīcas izstrādes gaitā nācās risināt virkni teorētisku un praktisku problēmu. Ar statistiskām metodēm iegūtie šķietami drošie rezultāti nereti bija jāpārskata no jauna, pārliecinoties, ka ne visas vārdu krājuma īpatnības ir iespējams analizēt eksakti. Tātad — matemātisko (tehnisko) metožu un paņēmieni nozīmīgums leksikoloģijā (leksikogrāfijā) nebūtu pārspilējams. Daudz pūļu prasīja tulkojamo vārdu semantisko atbilstmju precizēšana pēc lt korpusa. Ja vārdu atlase „LLL vārdnīcai“ bija vienkārša, korekta to lingvistiskā apstrāde, materiāla viendabīga interpretācija bija daudz sarežģītāka, jo prasīja skrupulozu darbu ar neskaitāmām pārbaudēm un salīdzināšanu. Cerams, ar laiku šādos procesos varēs iesaistīt jaunas, tieši redaktoru vajadzībām piemērotas datorprogrammas, un vairāk būs arī ērti izmantojamu datu bāzu.

AVOTI

- ADT — *Augšzemnieku dialekta teksti. Latgaliskās izlokšnes* / Sast. N. Jokubauska. Rīga: Zinātne, 1983.
- Baltīšu-latgalīšu vuordineica* — <http://vuordineica.lv> (beidzamoreiz skatīta 25.06.2013.)
- Bērzkalns, Anatolijs (2007). *Latgaļu volūdas vārdu krājums*. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba.
- Bukšs, Mikeļs, Placinskis, Jurs (1973). *Latgaļu gramatika un pareizrakstības vārdneica*. [Minhene]: LPI.
- Butkus, Alvydas. *Latviešu-lietuviešu vārdnīca. Latvių-lietuvių kalbų žodynas* — <http://www.letonika.lv>
- Dzeņs, Ontōns (1971). *Muna dzeive*. [Minhene]: P/s Latgaļu izdevnīceiba.
- KIV — Reķēna, Antoņina (1998). *Kalupes izlokšnes vārdnīca. 1.–2. sēj.* Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Kļaviņa, Sarma u. c. (sast.) (1995). *Latvijā izdotās latviešu valodas vārdnīcas: bibliogrāfisks rādītājs, (1900–1994)*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Kozlovskis, Eduards (1918). *Krīvu-Latgališu-Wōcu wōrdinica. Русско-Латгальско-Немецкiй словарь*. Rēzekne: [Dorbs un Zineiba].
- Kurmin, Jan (1858). *Slownik polsko lacinsko lotewski ulozony i napisany przez xiędza Jana Kurmina*. Vilnae, 1858.
- La-Lie — Balkevičius, Jonas, Kabelka, Jonas (1977). *Latvių-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslas.
- Latgalīšu pareizrakstībys nūsacejumi*. Rēzekne, 2008.
- Lie-La — Balkevičius, Jons u. c. (1995). *Lietuviešu-latviešu vārdnīca. 2., pārstr. izd.* Rīga: Zinātne.
- LLVV — *Latviešu literārās valodas vārdnīca. 1.–8. sēj.* / Vad. R. Grabis. Rīga: Zinātne, 1972–1996.
- Lukaševičs, Valenfīns (2011). *Latgaliešu-latviešu vārdnīca. Vīna cylvāka specvuorduojs*. Daugavpils: Saule.
- LVDA — *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika* / Zin. vad. B. Laumane. Rīga: Zinātne.
- ME — K. Mīlenbaha *Latviešu valodas vārdnīca. Red., pap., turp. J. Endzelīns. 4 sēj.* Rīga: Izglītības ministrija, 1923–1932.
- Reķēna, Antoņina (1986). Slāvismi Latgales dienvidu izlokšņu ēdienu leksikā // *Dialektālās leksikas jautājumi. 2. sēj.* Rīga: Zinātne. 57–96.
- SinonV — Šnē, Dorisa (red.) (2012). *Sinonīmu vārdnīca*. Rīga: SIA „Izdevniecība Avots“.
- Strods, Heinrihs (1991). *Latgales etnogrāfisko terminu skaidrojums: mācību līdzeklis*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Strods, Pīters (1933). *Pareizrakstības vārdneica*. Rēzekne: Dorbs un Zineiba.
- Šmite, Astra (sast.) (2012). *Latvijā izdotās vārdnīcas (1991–2010)*. Bibliogrāfisks saraksts. *Vārdnīcu izstrāde Latvijā: 1991–2010* / Pētījums J. Baldunčika vad. Rīga: Latviešu valodas aģentūra. 192–247. — http://www.valoda.lv/Petijumi/Petijumi/mid_509
- Uļanova, Stefaneja (2011). *Pīļu Inflantejis latviši, i seviški Rēzeknis aprīnka Viļānu pogosta: Etnografiskys tāluojums*. Reiga, LU.
- Utka, Andrius (sast.) (2009). *Dažninis rašytinēs lietuvij kalbos žodynas* — http://donelaitis.vdu.lt/publikacijos/Dazninis_zodynas.pdf
- VPSV — *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca* / Atb. red. V. Skujiņa. Rīga: Valsts valodas aģentūra; LU Latviešu valodas institūts, 2007.

Zemzare, Daina (1961). *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

Zeps, Valdis Juris (1984). *The Placenames of Latgola*. Madison: Baltic Studies Center.

LITERATŪRA

- Ancītis, Krišjānis (1982). Izlokšņu studijas // *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, Nr. 10 (183)*. Rīga: Zinātne. 65–73.
- Balode, Ineta (2012). Vācu-latviešu un latviešu-vācu leksikogrāfija (1991–2010) // *Vārdnīcu izstrāde Latvijā: 1991–2010 / Pētījums J. Baldunčika vad.* Rīga: Latviešu valodas aģentūra. 16–61. — http://www.valoda.lv/Petijumi/Petijumi/mid_509
- Bojāte, A[polonija] (1968). Divvalodu vārdnīcu iekārtojuma principi // *Leksikas attīstība. Zinātniskie raksti, 86. sēj.* Rīga: Zinātne. 217–224.
- Cibuļš, Juris, Leikuma, Lidija (2003). *Vasals! Latgaliešu valodas mācība*. Rīga: SIA „N.I.M.S.“.
- Freimane, Inta (1993). *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne — <http://www.vvk.lv/index.php?sadala=154&id=464>
- Jakaitiēne, Evalda (2005). *Leksikografija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopediju leidybos institutas.
- Jakubaite, Tamara (atb. red.) (1966). *Latviešu valodas biežuma vārdnīca*. I sēj. Tehnika un rūpniecība. I. daļa. Rīga: Zinātne.
- Kļaviņa, Sarma (1980). *Statistika valodniecībā*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte.
- Kļaviņa, Sarma (2012). K. Mīlenbaha, J. Endzelīna un E. Hauzenbergas-Šturmas vārdnīcas radītāji, pavairotāji un izmantotāji — http://www.lza.lv/LZA_VestisA/66_4/5_Sarma%20Klavina_VARDNICAS%20RADITAJI.pdf
- Kolbuszewski, Stanislaw Franciszek (1977). *Jana Karigera Słownik polsko-lotewski na tle leksykografii b. Inflant polskich. Studium z historii języka lotewskiego i dziejów kultury b. Inflant polskich*. Poznań: Wydawn. Nauk. Univ. im. Adama Mickiewicza.
- Korsakas, Juozas (2001). Lietuvių ir latvių kalbų dažninių prieviksiumi lingvostatistinė charakteristika // *Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums 5*. Liepāja: LiePA. 242–249.
- Laua, A[līse] (1968). Par zudušām verbu nozīmēm (pēc latviešu tautasdziesmu materiāliem) // *Latviešu leksikas attīstība. Zinātniskie raksti, 86. sēj.* Rīga: Zinātne. 51–58.
- Laua, A[līse] (1969). *Latviešu leksikoloģija*. Rīga: Zvaigzne.
- Leikuma, Lidija (1992). Ko atrodam 135 gadus vecajā J. Kurmina vārdnīcā // *Dabas un vēstures kalendārs 1993. gadam*. Rīga: Zinātne. 255–258.
- Leikuma, Lidija (2002). Rakstu tradīcija un izlokšne J. Kurmina vārdnīcā // *Leksikografijas ir leksikoloģijas problemas. Antano Šalio 100-osioms gimimo metinēms. Konferencijos pranešimų tezės. 2002 m. birželio 6–7 d.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. 40–42.
- Leikuma, Lidija (2009). Vēlreiz par J. Kurmina vārdnīcu // *Nuo Konstantino Sirvydo iki didžiojo žodyno. Lietuvos vardo tūkstantmeičiui. Tarptautinės mokslinės konferencijos pranešimų tezės. 2009 m. lapkričio 19–20 d.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. 25–27. — http://www.lki.lt/LKI_LT/images/Naujienos/Sirvydo%20konf%20tezės.pdf
- Miliūnaitė, Rita (2009). *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai. Monografija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Miseviča-Trilliča, Renāte (2012). Aizgūvumi no slāvu valodām anonīmajā „Poļu-latviešu vārdnīcas“ manuskriptā (Jana Karigera „Lexicon Lothavicum“) // *Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali, IV*. Rēzekne: Rēzeknis Augstskola. 122–134.
- Reķēna, Antoņina (1975). *Amatniecības leksika dažās Latgales dienvidu izloksnēs un tās sakari ar atbilstošajiem nosaukumiem slāvu valodās*. Rīga: Zinātne.
- Rosinas, Albertas (2004). Latvių-lietuvių kalbų žodynas (recenzija) // *Baltistica, XXXIX (2)* — <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/viewFile/1374/1292>
- Roze, Liene (1972). K. Valdemāra 1872. gada vārdnīca. Leksikogrāfiska analīze // *Veltījums akadēmīķim Jānim Endzelīnam. 1873–1973*. Rīga: Zinātne. 300–330.
- Roze, Liene (1982). *Pasaule vārdnīcas skatījumā*. Rīga: Zinātne.
- Skrinda, Ontons (1908). *Латышская грамматика летгальскаго наречия. Latwišu wolūdas gramatika*. Piterburga.
- Skujīņa, Valentīna (atb. red.) (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Valsts valodas aģentūra; LU Latviešu valodas institūts.
- Veidmane, R[uta] (1968). Leksiskie sinonīmi un to stilistiskās funkcijas // *Latviešu leksikas attīstība. Zinātniskie raksti, 86. sēj.* Rīga: Zinātne. 87–117.
- Veidmane, Ruta (1970). *Latviešu valodas leksiskā sinonīmija*. Rīga: Zinātne.
- Берков, Валерий Павлович (2011). *Работы по языкознанию*. С.-Петербург: Филологический факультет СПбГУ.
- Дубчинский, Владимир Владимирович (2009). *Лексикография русского языка: учеб. пособие*. Москва:

Наука: Флинта.

Лаумане, Бенита (1977). Лексический материал диалектологического атласа латышского языка, отражающий латышско-русско-белорусско-польские контакты // *Контакты латышского языка*. Рига: Зинатне. 48–95.

СРЯ — *Современный русский язык. Лексикология. Фразеология. Лексикография: Хрестоматия и учебные задания. 2-е изд., перераб. и доп.* / Отв. ред. Д. М. Поцепня. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ. 2002.

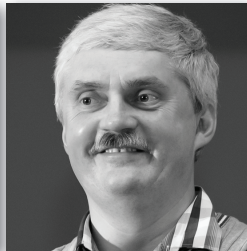
Рейздане, Беатрисе (1977). Славянские заимствования в земледельческой лексике говора Шкилбены // *Контакты латышского языка*. Рига: Зинатне. 164–168.

Рекена, Антонина (1977). Названия родства в некоторых южных говорах верхнелатышского диалекта // *Контакты латышского языка*. Рига: Зинатне. 169–191.

Засорина, Лидия Николаевна (ред.) (1977). *Частотный словарь русского языка*. Москва: Русский язык.

Sandra Ūdre, Ivars Magazeiņš

LATGOLYS LINGVOTERITORIALUOS VUORDINEICYS TULKUOJUMS LATGALISKI: KONCEPCEJA I REALIZACEJA

Rēzeknis Augstskolys¹ izstruoduotuos 300 šķierkļu Latgolys lingvoteritorialuos vuordineicys (2012) latgalīšu tulkuojums ir na viņ apsavārtūs realeju „identuo“ volūda (inkulturacejis process), no ari dašamejais plašuokais latgalīšu tekstu kūpums 2007. goda ortografejā vyspuor. Vuordineicys šķierkļu tematika apjāmuse gondreiž vysys dzeivis sferys i parvodejuse na mozums nikur naatrunuotu bezprecedenta gadīņu

pareizraksteibys vaicuojumūs (rysynuoti atjaunuotajā Latgalīšu ortografejis apaškkomisejā) i leksikys izvēlē. Rokstā apsavārta latgalīšu tulkuojuma problematika sastotomā aspektā (olūta volūda – latvīšu, mierka volūda – latgalīšu), argumentejūt tulkuotuoju reiceibys shemys leksemu izalaseišonā i okazionalismu izmontuojumā.

TRANSLATION OF LINGVOTERRITORIAL DICTIONARY OF LATGALE INTO LATGALIAN: CONCEPT AND IMPLEMENTATION

The translation of the “Linguoterritorial Dictionary of Latgale” into the Latgalian language (one of 4 languages of the dictionary) is the biggest large-volume comprehensive set of existent Latgalian texts in the Latgalian orthography of 2007. The subject matter of the entries of this dictionary covers almost all spheres of life and even reveals style nuances within the framework of popular science texts, so the texts may sometimes seem to be radical

¹ Latgolys lingvoteritorialuo vuordineica izstruoduota Rēzeknis Augstskolys ESF projekta „Teritorialuos idejtitatis lingvokulturologiskī i sociaekonomiskī aspekti Latgolys regiona atteisteibā” aktivitātēs.